

चांदोबा

मार्च १९६८

75 P

यांच्यासारख्या शत्रूकडे जास्त लक्ष पुरवू शकले. त्याचप्रमाणे निजाम व अवधचा नवाब यांना काबूत राखणे त्यांना शक्य झाले.

हे सर्व असले तरी सालबाईच्या संधीमुळे इंग्रजांचे पाय हिंदुस्थानात कायमचे रोवले गेले, हे म्हणणे अतिशयोक्तीचे ठरेल. इंग्रजांची एका पेच प्रसंगातून सुटका झाली होती, एवढेच. परंतु पेशवे व टिपू सुलतान यांच्याशी त्यांचे कधी जमले नाही. पंजाब, नेपाळ व ब्रह्मदेशात इंग्रजांना आव्हान करू शकणाऱ्या नवीन शक्ती डोके वर काढू लागल्या होत्या.

हेस्टिंग्स निघून गेल्यावर कॉर्नवॉलिस येण्यापूर्वी मॅकफरसन हा गव्हर्नर जनरल नेमून आला. तो योग्य शासक नव्हता. याशिवाय ब्रिटीश पार्लियामेंटने एक नवीन कायदा करून कंपनीच्या अधिकाऱ्यांना राजकीय प्रश्नात ढवळाढवळ करण्यास सक्त मनाई केली होती. म्हणून कॉर्नवालीसच्या हयातीतदेखील राजकीय दृष्ट्या महत्त्वाची अशी एक ही घटना घडली नाहीं.

तिकडे जी मराठा सत्ता थोडीशी डळमळित झाली होती तिचा उद्धार अहिल्याबाई, महादजी शिंदे व नाना फडणीस आदिकांनी केला. अहिल्याबाई राज्यकारभारात फार हुशार होती. त्या काळात तिने बजावलेली कामगिरी व तिची कर्तबगारी खरोखरीच वाखाणण्यासारखी होती. १७९५ मध्ये अहिल्याबाई राणीचा स्वर्गवास झाला तेव्हां तुकोजी होळकर इंदूरच्या गादीवर आला. तो शूर व पराक्रमी होता. परंतु राज्यकारभारात तितका हुशार नव्हता. १७९७ मध्ये तो वारल्यावर इंदूर राज्यांत अराजकता पसरली.

झाडाचें गूढ

सुवर्ण देशात सुचंद्र नांवाचा राजा राज्य करीत असे. त्याने पन्नास वर्षे राज्य केले होते. त्याने जवळपासचा प्रदेश आपल्या राज्यात मिळविला होता. परंतु तेवढ्याने त्याची राज्य तृष्णा तृप्त झाली नव्हती.

एकदा राजा शिकारीला गेला असता त्याच्या राज्याच्या उत्तरेकडील सीमेच्या डोंगराळ प्रदेशात तो हरणांच्या एका कळपाचा पाठलाग करू लागला. तो फार दूर निघून गेला. शेवटी ते हरण अदृश्य झाले. घोडा दमून गेला. राजा पण दमून गेला. दुपारची वेळ होती. राजा एका झाडा खालीं उभा राहून हरणांचा कळप पळून गेला होता त्या बाजूला पाहू लागला.

त्याला जें नैसर्गिक दृश्य दिसले ते पाहून राजा थक्क झाला. उत्तरेकडे त्याच्या राज्याच्या सरहद्दी पलीकडचा प्रदेश अत्यंत रमणीक असा होता. नजर जाई तिकडे मोठमोठे वृक्ष, गालिचासारखी दूरवर पसरलेली कुरणे आणि मधून मधून खळखळ वाहणारा पाण्याचा ओढा. दूर एक सुंदर देवालय व देवळासारखेच सुंदर दिसणारे देवदारूचे वृक्ष होते. एका बाजूला एक टुमदार लहानसे सुंदर नगर राजाला दिसले.

राजा तन्मय होऊन ते सर्व दृश्य पहात असता त्याचे मांडलिक सरदार आले. राजा त्यांच्याकडे वळून म्हणाला—"माझ्या राज्यात इतके सुंदर नगर असेल याची स्वप्नात देखील मला कल्पना नव्हती."

"महाराज! ते नगर आपल्या राज्यात नसून बाहेर आहे. आपण आतां जेथे उभे आहा तेथवरच राज्याची सीमा आहे."

श्री. राजाराम राणे

ते ऐकून राजा चकित होऊन म्हणाला– "ते नगर आपल्या राज्यात नाही म्हणता?"

"होय महाराज. ते आपल्या राज्यात नाही एक स्वतंत्र राज्य आहे. त्यांत खेडवळ लोक राहतात." मांडलिक राजे म्हणाले.

दात ओठ चावून राजा म्हणाला– "गांवढळ आणि स्वतंत्र? आजच्या आज सैन्य पाठवा आणि ते राज्य आपल्या राज्यात सामील करा." त्या सुंदर व स्वतंत्र शहरात सुचंद्रचे सैन्य शिरले आणि जाळपोळ व मोडतोड सुरू झाली. एका तासाच्या आंत साऱ्या शहराचा ध्वंस झाला. स्वच्छ कालव्यांचे पाणी नागरिकांच्या रक्ताने लाल झाले.

त्या देशाचे नागरिक हात जोडून समोर उभे राहतील व त्यांचे स्वातंत्र्य आपल्या चरणी अर्पण करतील असे सुचंद्रला वाटत होते. पण त्याचा अंदाज चुकला. तीन दिवस सतत युद्ध होत राहाले. नगराचे स्मशानात रूप बदलले. परंतु नागरिकांनी माघार घेतली नाही. बायका व मुले सर्वांनी देश रक्षणासाठी प्राणार्पण करण्याची प्रतिज्ञा केली. रात्र पडल्यावर सर्व मिळून डागडुजी करीत, जखमी झालेल्यांचे औषध पाणी करीत आणि दुसऱ्या दिवशीच्या युद्धाची योजना आखून त्यासाठी सर्व तयारी करीत.

चवथ्या दिवशी सुचंद्र आपल्या डेऱ्यात बसून युद्धासंबंधी विचार करीत होता. तेव्हा पाहरेकऱ्यांनी, एक म्हातारा भेटायला आला असल्याचे सांगितले. "कोणी शत्रूचा हेर नसेल तर त्याला आत बोलावून घेऊन ये." असे राजा म्हणाला.

तो म्हातारा फार अशक्त होता. त्याच्या जवळ शस्त्रास्त्र काही नव्हते. म्हणून पाहारेकऱ्यानी त्याला आत बोलावून आणले.

"कोण तू? काय काम आहे? तुझ्याशी बोलायला माझ्याजवळ जास्त वेळ नाही. एका जरूरी प्रश्नाबाबत मी विचार करीत आहे यावेळी." राजा म्हणाला.

"मी फक्त आपल्या दर्शनासाठी आलो होतो महाराज." म्हातारा म्हणाला.

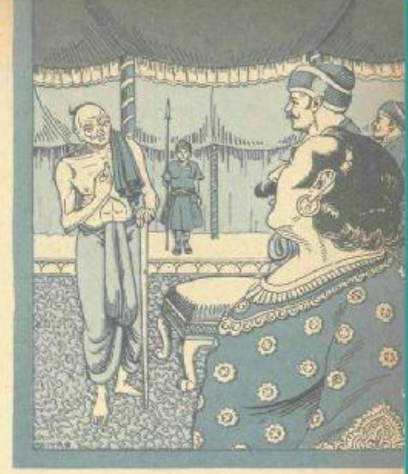
"शत्रूच्या देशाचा राहणारा आहेस का त्या गांवचा?" राजाने करड्या आवाजांत विचारले.

"नाही महाराज! मी आपलीच एक गरीब प्रजा आहे. माझे झोपडे येथे जवळच आहे." म्हातारा म्हणाला.

"बरं, बरं! कायं पाहिजे तुला?" राजाने त्याला विचारले.

म्हाताऱ्याने एक हाडाचा तुकडा दाखविला आणि म्हणाला–"महाराज, या हाडाच्या वजनाचे सोने आपण दिलेत तर मला दुसरे काही नको."

राजाला त्या म्हाताऱ्याच्या हातात एक हाडाचा लहान तुकडा दिसला. म्हणाला– "बस्स! एवढंच सोने पाहिजे तुला? हे तर एक गुंजभर देखील नाही. हे सोन्याचे, नाणे घे आणि जा." असे म्हणत राजाने एक सुवर्णमुद्रा म्हाताऱ्यासमोर फेकली.

"नाही, महाराज! मला या हाडाच्या वजनापेक्षा रत्तीभर जास्त सोने नको आहे. वजन करून जेवढे भरेल तेवढे द्यावे, मी लोभी नाही." म्हातारा म्हणाला.

म्हाताऱ्याला संतुष्ट करण्यासाठी राजाने एक लहानसा तराजू मागविला. एका पारड्यात हाडाचा तुकडा ठेवला व दुसऱ्यात सोन्याचे नाणे. पण काय आश्चर्य! हाड ज्या पारड्यात होते ते पारडेच खाली गेले. व सोन्याचे नाणे ज्या पारड्यात होते ते वर गेले.. राजा चकित होऊन तराजूकडे पहात राहाला. त्याने आणखी

सोन्याची नाणी पारड्यात टाकलीं. परंतु हाड घातलेले पारडे खाली ते खालीच. त्याने जवळ असलेल्या सर्व सुवर्णमुद्रा ठेवून दिल्या व अंगावरची आभूषणे काढून पारड्यात ठेवली. तरी हाडाचे पारडे जागचे हालले नाही.

"महाराज, आपल्याजवळ या हाडाच्या वजनाचे सोने नसेल तर राहू द्यावे. मी येतो." म्हातारा म्हणाला.

"थांब, यात काही तरी लुच्चेगिरी दिसते आहे. हाडाचा तुकडा इतका ल्हान आहे व त्याचे वजन इतके कसे?" राजा म्हणाला.

"महाराज! हा हाडाचा तुकडा म्हणजे लोभ आहे. जगातले सर्व सोने आणून जरी आपण ठेवलेत तरी हा तुकडाच जास्त वजनाचा ठरेल." म्हातारा म्हणाला.

"म्हणजे लोभाच्या बरोबरीची वस्तु या जगात नाही असे का तुझे म्हणणे आहे?" राजाने विचारले.

म्हाताऱ्याने शेजारी उभा असलेल्या शिपायाच्या हातात तराजू दिला. नंतर त्याने आपल्या रक्ताचा एक थेंब दुसऱ्या पारड्यात टाकला. लगेच हाडाचे पारडे वर गेले.

"महाराज, मी वृद्ध आहें. माझे रक्त हलके झाले आहे. हाच रक्ताचा थेंब तरुण माणसाचा किंवा कोवळ्या मुलाचा असेल तर किती वजनी होईल?" असे सांगून म्हातारा निघून गेला.

राजा थोडावेळ किंकर्तव्य विमूढ स्थितींत जागच्या जागी उभा राहाला. नंतर तो म्हणाला—"थांबवा युद्ध, सैन्य मागें घ्या."

राजा आपले सैन्य घेऊन राजधानीत परत गेला. पुढे कधी त्याने स्वारी करण्याचा विचार मनात येऊ दिला नाही.

पडकें देऊळ

पूर्वेकडील डोंगराळ प्रदेशांतल्या अरण्य भागांत शबर जातीच्या लोकांची अनेक गांवे होती. त्यांत कुंभारगड नांवाचे एक गांव होते. त्या गांवचा प्रमुख जिवाजी नांवाचा एक सरदार होता. वयाने तोच सर्वांत मोठा होता. त्याला अठरा वर्षे वयाचा शिखीमुख नांवाचा एक मुलगा होता. तो जन्मला तेव्हां बापाची पन्नाशी उलटली होती. आपल्या मागे मुलगाच सरदार होणार हे ओळखून जिवाजीने ल्हानपणा पासूनच त्याला शस्त्रविद्या शिकविण्यासाठी योग्य गुरू नेमले होते. शिखीमुखने तलवार चालविण्यांत, धनुर्विद्येंत व जमिनीवर किंवा पाण्यांत कोठे ही शिकार करण्यांत चांगले प्राविण्य मिळविले होते. पंधराव्या वर्षीच त्याला या सर्व विद्या अवगत झाल्या होत्या.

चार लोक मुलाची वाखाणणी करू लागले की जिवाजीला परमानंद होई. या आनंदाबरोबर त्याच्या डोळ्यांत एका गोष्टी बद्दल नेहमी चिंता झळके. त्याला वाटे की आपण स्वतः काही जास्त शिकलो नाही. पण मुलाने तरी नीट विद्याभ्यास करून विद्वान व पंडित व्हावे. परंतु शिखीमुख याचा विद्याभ्यास अक्षरज्ञानाबरोबर संपला.

कुंभारगडच्या जवळपास शें दीडशें मैलाच्या टापूत जिवाजीहून जास्त शिकला

सवरलेला शबर जातीचा कोणी नव्हता. शबर लोक जंगली जातीचे होते. शिकार करणे व पशुपालन हाच एक धंदा त्यांना येत होता. पण शिवाजी तरुण वयांत असतांना मित्र मंडळी बरोबर दूरदूरचे देश पाहून आला होता. त्याने थोडा फार विद्याभ्यास पण केला होता. या सर्वांचा त्याला स्वतःच्या जीवनांत फार उपयोग झाला होता. परंतु या बाबतीत शिखीमुखने आपल्या बापाला निराशच केले.

दररोज उजाडल्यावर धनुष्य बाण व भाला हातांत घेऊन निघते वेळी तो आपल्या बापाला सांगून जाई तो संध्याकाळीच घरी परत येई.

एके दिवशी सकाळी तो शिकारीला जातो असे सांगून निघाला. त्याच्या बरोबर त्याचा शिकारी कुत्रा पण होता. लहानपणापासून त्याला त्याने प्रेमाने वाढविले होते. तो कुत्रा सिंहासारखा शूर व कोल्ह्यासारखा हुशार होता. शिकारीच्या शोधार्थ रानांत हिंडतांना कुत्र्याला व त्याच्या धन्याला परस्परांची पुष्कळ मदत मिळे.

त्या दिवशी शिखीमुख व त्याचा कुत्रा फार दूर वर गेले. सूर्य डोक्यावर आला होता तरी त्यांना एकही शिकार सांपडली नाही. जंगलांत सर्वत्र सामसूम होते. माकडे मात्र मधून मधून दिसत व शिकाऱ्याला पाहून आड पाहून लपून बसत. मधून मधून वाघ दुरून पळून गेल्याचा भास होई.

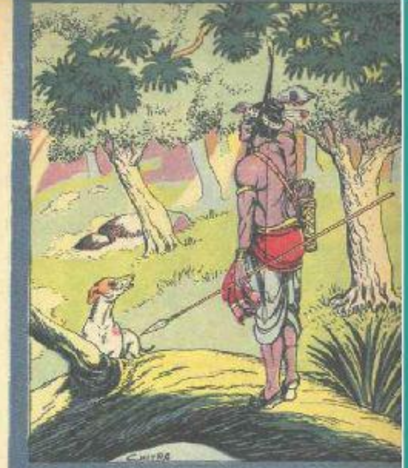
"सर्व जंगल असे शांत कसें? रानात रोग राई तर पसरली नाही? वाघ असे पळून कां जात आहेत?" असे म्हणत कुत्र्याकडे शिखीमुखने पाहिले. कुत्रा जमीन हुंगत पुढे पुढे गेला. धन्याला जागच्या जागी थबकलेला पाहून कुत्रा थोडा गुरगुरला.

त्याचा अर्थ शिखीमुखला कळला—"पुढे कां नाही येत?"

शिखीमुख उत्तरादाखल म्हणाला—"उन्हांत हिंडून डोकें फिरलें आहे वाटते? तुझे भुंकणे ऐकून जवळपास जनावरे असतील तर ती पळून नाही का जाणार?"

कुत्रा थोडा वेळ गुपचूप चालत होता. नंतर जमीन हुंगून जोराने पुढे धांवला. परंतु धनी जागच्या जागी उभा आहे हे पाहून तो मागे परतला आणि धन्याच्या चारी बाजूला तीन चारदा फिरला, जणुं काही तो विचारीत होता—"असे उभे का धनी? चला ना पुढे. कुत्र्याची ती वागणूक पाहून शिखीमुखला थोडे आश्चर्य वाटले. तरी एका झाडावर चढून कुत्रा ज्या बाजूला गेला होता त्या बाजूला त्याने दूर वर पाहिले. त्याला कोणी मनुष्य किंवा शिकार काहीच दिसले नाही.

शिखीमुखला कुत्र्याचा स्वभाव चांगला माहीत होता. त्याने कुत्र्याला जवळ ओढून त्याच्या पाठीवर हात फिरवला, आणि कुत्र्याला सोडून कुत्रा कोठे जातो हे झाडावर चढून लक्षपूर्वक पाहू लागला. त्याला दूर एक शिकारी दिसला. तो घोड्यावर बसला होता. त्याच्या अंगा खांद्यावर व घोड्याच्या

पण अंगा खांद्यावर कवच होते. त्याच्या कमरेला एक लांब तलवार होती. उजव्या हातात एक मोठा भाला होता. भाल्याच्या टोकाला पिवळ्या रंगाचा झेंडा वाऱ्या बरोबर फडफड करीत होता.

हा कोण बरे असावा? बाबा पुराणांतल्या गोष्टी सांगत, त्यांत अतिरथी व महारथी यांचे ते वर्णन सांगत, त्यांच्या सारखाच हा कोणी तरी दिसतो आहे. पण याचा रथ कोठे दिसत नाही. पण काय तरी पोशाख दिसतो आहे स्वारीचा? असा विचार करीत असता त्याला थोडे हंसू पण आले. कवच

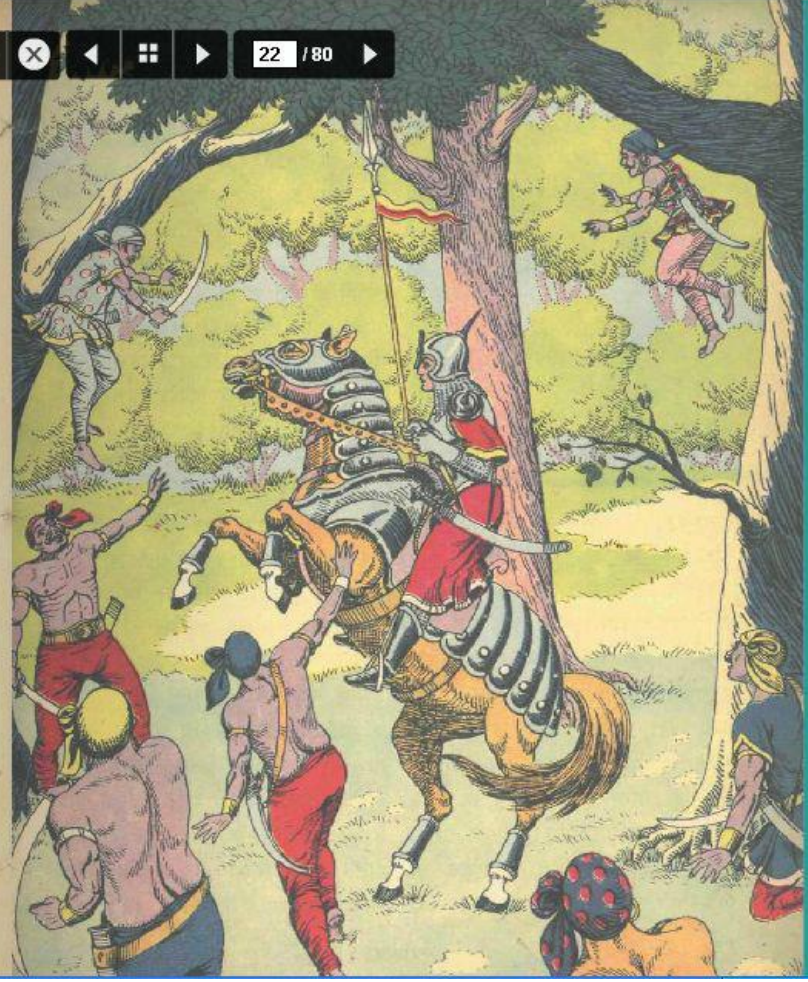

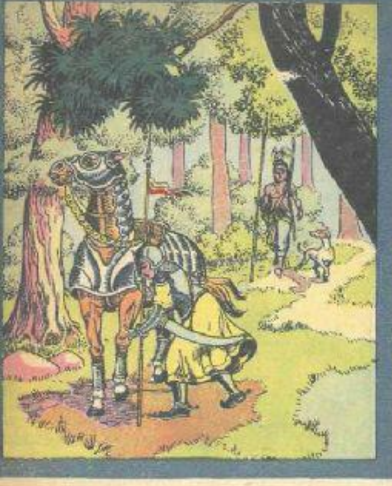
धारण करून युद्धाला निघणाऱ्या क्षत्रियांना त्याने त्यापूर्वी कधी पाहिले नव्हते. त्याने एक दोनदा राजाच्या सैनिकांना पाहिले होते खरें, पण असे कवच त्यांच्या अंगावर त्याला कधी पाहायला मिळाले नव्हते.

शिखीमुख त्याच्याकडे अशा तऱ्हेने चकित होऊन पहात असता त्याला एक विचित्र व भयंकर दृश्य दिसलें. आठदहा जण झाडावर टपून बसले होते त्या घोडे-स्वाराच्या चारी बाजूला. त्यांनी एकदम उडी मारली. त्यांच्या पोशाखावरून ते चोर व लुटेरे दिसत होते. घोडा त्यांना पाहून विचकलेला दिसला. घोडेस्वाराने त्याला सावरले व तलवार उपसून तो त्यांच्यावर सिंहासारखा चवताळून धांवला.

घोडेस्वारावर अचानक ओढवलेला तो प्रसंग पाहून शिखीमुखला वाटले, एकट्यावर आठ दहा जणांनी एकदम हल्ला करणे हे धर्मविरुद्ध आहे. शत्रू जास्त आहेत म्हणून तो घोडेस्वार मुळीच घाबरल्या सारखा दिसला नाही. म्हणून त्याच्या बद्दल शिखीमुखच्या मनात आदर भाव वाढला. त्याने आपल्या कुत्र्याला सावध केले आणि झाडाच्या फांद्यावरून भराभर उड्या मारीत तो मोक्याच्या जागेवर जाऊन पोचला.

तोंपर्यंत त्या तरुण घोडस्वाराने दोघां तिघांना जमिनीवर लोळवले होते. "या विक्रमकेसरी तलवारीला बळी पाहिजे. नीच, दुष्ट, भित्र्यांनो! पळून जाऊ नका, आज मी आपल्या तलवारीचे पाणी पाजणार आहे एकेकाला. तो जोर जोराने ओरडून सांगत होता. इतक्यात एका चोराने लपून त्याच्या घोड्याच्या एका खुराला नेम धरून बाण मारला. घोडा कळवळून एका बाजूला वळला. त्या हिसक्यामुळे घोडेस्वार खाली जमिनीवर पडला, परंतु घाबरला नाहीं.

एका हातांत तलवार व दुसऱ्या हातांत भाला घेऊन चोरांवर तुटून पडला.

त्याच वेळी "शबर मातेचा जय असो!" असे म्हणत शिखीमुखने झाडावरून उडी मारली. त्याच वेळी कुत्र्याने एका चोरावर झडप मारली. तो त्या चोराचा गळा धरण्यासाठी उडी मारीत होता. घोडेस्वाराला कळेना की, हा नवा मनुष्य शत्रू आहे की मित्र. तो क्षणभर जागच्या जागी थक्क होऊन पहात उभा राहाला. परंतु शिखीमुख चोराबर भाला उगारून धावला. ते पाहून तो घोडेस्वार म्हणाला—"मित्रा! या दुष्टां पैकी एकाला देखील जिवंत पळून जाऊं द्यायचे नाही बरं का!

इतक्यांत रानांत शिट्टी वाजली. ती ऐकून चोर पाय काढण्याचा प्रयत्न करू लागले. घोडेस्वाराने कवच घातले होते, म्हणून चोरांचा पाठलाग करणे त्याला शक्य झाले नाही. तरी शिखीमुख व त्याचा कुत्रा दोघांनी चोरांचा पाठलाग केलाच. परंतु ते झाडीत शिरून अदृश्य झाले तेव्हा ते घोडेस्वार होता तेथे परत आले.

घोडेस्वार आपल्या घोड्याला लागलेली जखम पहात होता. शिखीमुख जवळ येऊन म्हणाला—"ते दुष्ट पळून गेले. तुम्ही या रानांत एकट्याने येणे बरोबर नाहीं. तुम्हांला कोठे लागले नाहीं, एवढे बरें झाले. या, घोड्याच्या जखमेवर काही तरी औषध लावू" असे सांगून तो जवळच्या झाडीत शिरला आणि झाडाचा पाला तोडू लागला.

पण घोडेस्वार काहीच बोलला नाही. तो चकित होऊन शिखीमुखाकडे पहात होता. तो एक जंगली शबर जातीचा आहे हे त्याच्या कपड्यावरून सहज कळण्यासारखे होते. संकट समयी तो मदतीला धावून आला होता! "शबर मातेचा जय" असे म्हणत तो चोरांवर तुटून पडला होता, हे त्याने पाहिले होते. तरमग हा शबर जातीचाच आहे का? खरं आहे का हे सर्व, की काही गुपित या मागे दडले आहे. हे विचार त्याच्या मनात घोळत होते.

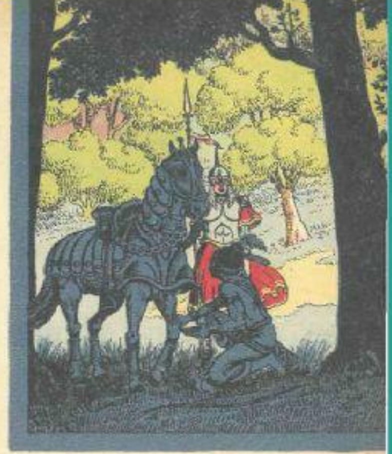
शिखीमुख घोड्याजवळ जाऊन त्याच्या जखमेला पाला वाटून त्याचा रस लावीत घोडेस्वाराला विचारू लागला—"आपलं नाव काय? रानात एकटे कां फिरता?"

घोडेस्वाराने चटकन उत्तर दिलं नाही. मागे पुढे करू लागला. "आपण दोघे एकाच वयाचे दिसतो आहो,—अठरा वीसच्या दरम्यानचे. होय की नाहीं? मग 'आपण' म्हणण्याची काय गरज? बरें, पण तुझ्या प्रश्नांची उत्तरे देण्यापूर्वी मी तुला एक प्रश्न विचारतो."

"विचारा ना!" शिखीमुखला आश्चर्य वाटले, तरी त्याने होकार दिला.

"तू शबर जातीचा आहेस म्हणालास नाही का? आणि तुझे नाव शिखीमुख आहे म्हणालास, होय ना?" घोडेस्वाराने विचारले.

"होय, माझे नाव शिखीमुख आहे. आपले....नाही, नाही, तुझे नाव काय?" शिखीमुखने विचारले.

"शिखीमुख!" घोडेस्वाराने चकित होऊन डोके हलवीत विचारले—"पण ते तुझ्या आजोबांचे नांव आहे, नाही का? माझे नाव विक्रम केसरी आहे. ते माझ्या आजोबांचे नाव आहे. तुझ्या वडिलांचे नाव जिवाजी आहे. त्यांच्या तोंडी तू विक्रम केसरीच्या विषयी कधी तरी काही तरी ऐकले असशील. कोठे आहेत ते? खुशाल आहेत ना?" विक्रम केसरीने विचारले.

विक्रम केसरी बोलत होता ते ऐकून शिखीमुखला स्वप्न तर पहात नाही, असे

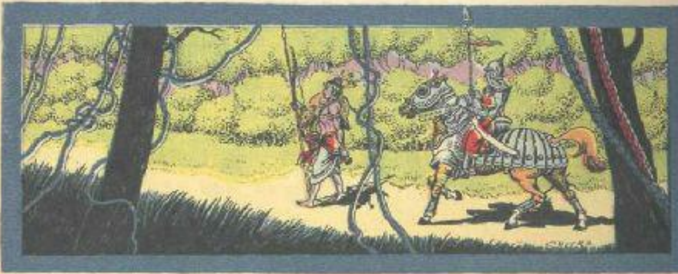

वाटू लागले. स्वप्नात देखील त्याला कधी वाटले नव्हते की विक्रम केसरीची व त्याची अशी अनपेक्षितपणे भेट होईल. म्हणाला– "माझे बाबा खुशाल आहेत. मी त्यांच्या तोंडी तुझ्या आजोबांविषयी पुष्कळ ऐकले आहे. तू शूरसेन देशाचा राहणारा नाही का? तू आमच्याच गांवी निघाला होतास का? पण हे सर्व मला खरेच वाटत नाही." शिखीमुख म्हणाला.

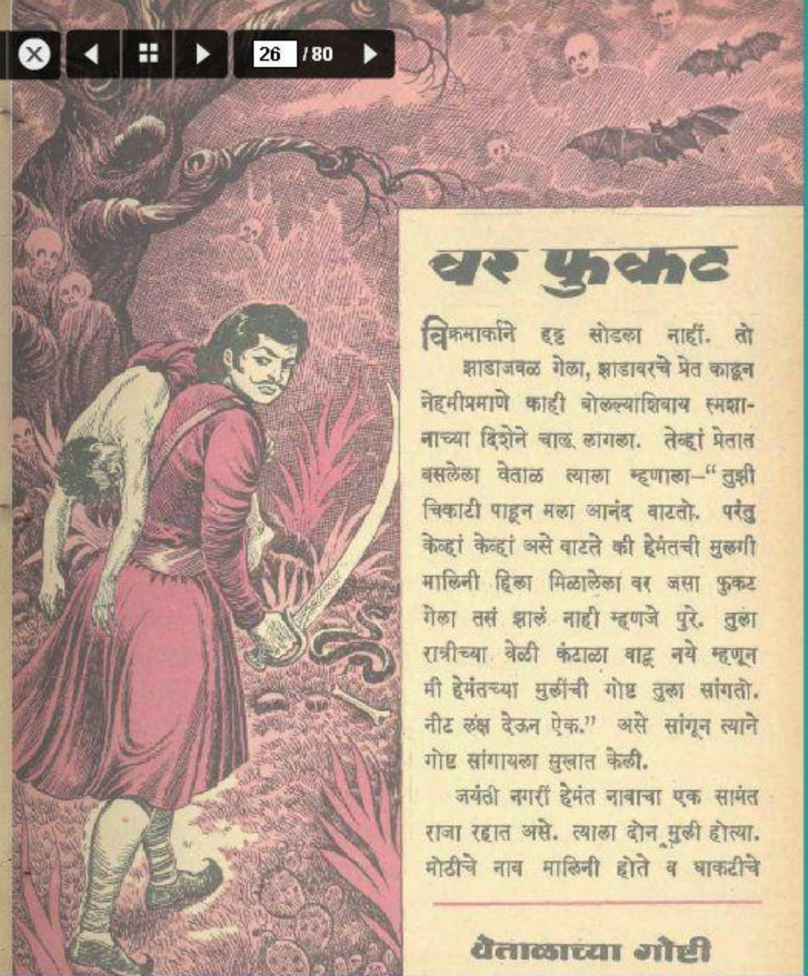
"आणखी अशा कित्येक गोष्टी तुला खऱ्या वाटणार नाहीत. पण घरी पोचल्यावर त्या सर्व मी तुला सांगणार आहे. माझ्यावर ज्यांनी हल्ला केला होता ते चोर नव्हते. त्यांना माझ्याजवळ ही जी खोगिराला बांधलेली पैशाची पिशवी आहे, फक्त तीच हवी होती असे नाही. त्यांना माझा जीव घ्यायचा होता. म्हणून मी जितक्या लवकर तुझ्या गांवी पोचेन तितके बरे." विक्रमकेसरी म्हणाला.

ज्या ठिकाणी ते लोक उभे होते तो किती भयंकर प्रदेश आहे हे शिखीमुखला तेव्हां कळले. चोर झाडाआडून त्यांच्यावर पुन्हा पुन्हा हल्ला करण्याच्या विचारात होते.

जखमी घोड्याला घेऊन दोघे कुंभार गडाकडे निघाले. वाटेत शिखीमुखने एक रानटी डुकर मारून ते खांद्यावर टाकले. वाटेत चोरांशी त्यांची चकमक घडली नाही. काळोख पडण्यापूर्वी ते गावाजवळ पोचले तेव्हां जिवाजी काही अनुयायांना बरोबर घेऊन मशाली घेऊन येत असतांना दिसले. गांवकऱ्यांनी शिखीमुखला ओळखलें व मोठमोठ्याने ओरडत जवळ गेले.

[पुढे पुढील अंकी.]

वर फुकट

विक्रमार्कानें हट्ट सोडला नाहीं. तो झाडाजवळ गेला, झाडावरचे प्रेत काढून नेहमीप्रमाणे काही बोलल्याशिवाय स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"तुझी चिकाटी पाहून मला आनंद वाटतो. परंतु केव्हां केव्हां असे वाटते की हेमंतची मुलगी मालिनी हिला मिळालेला वर जसा फुकट गेला तसं झालं नाही म्हणजे पुरे. तुला रात्रीच्या वेळी कंटाळा वाटू नये म्हणून मी हेमंतच्या मुलींची गोष्ट तुला सांगतो. नीट लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून त्याने गोष्ट सांगायला सुरुवात केली.

जयंती नगरीं हेमंत नावाचा एक सामंत राजा रहात असे. त्याला दोन मुली होत्या. मोठीचे नाव मालिनी होते व धाकटीचे

नलिनी. मालिनी फार हुशार होती, तशीच ती शांत स्वभावाची पण होती. परंतु तितकीशी सुंदर नव्हती. नलिनी फार सुंदर होती. पण स्वभावाने थोडी चिडखोर होती. त्याच प्रमाणे तिला स्वतःच्या सौंदर्याबद्दल गर्व पण होता.

मालिनी व नलिनी वयात आल्यावर त्यांचे लग्न करून देण्याचा विचार हेमंतने केला. परंतु योग्य वर हुडकण्याचे काम तेवढे सोपे नव्हते. पुष्कळ स्थळे सांगून आली. परंतु प्रत्येकाने नलिनीचीच निवड केली. मालिनीशी विवाहाला कोणी तयार होत नव्हता. मोठ्या मुलीचे लग्न झाल्या शिवाय धाकटीचे लग्न कसे करून द्यायचे? हा प्रश्न आईवडिलांसमोर उभा होता. नलिनीचे लग्न करून टाकणे देखील तितके सोपे नव्हते. कारण तिला स्वतःच्या सौंदर्याचा इतका गर्व होता की तिला कोणताचसंबंध पसंत नव्हता. म्हणून लहान मुलीचे लग्न करून टाकावं असा विचार हेमंतच्या मनात आला असता तरी तिचं लग्न करून टाकणे शक्य झाले नसते.

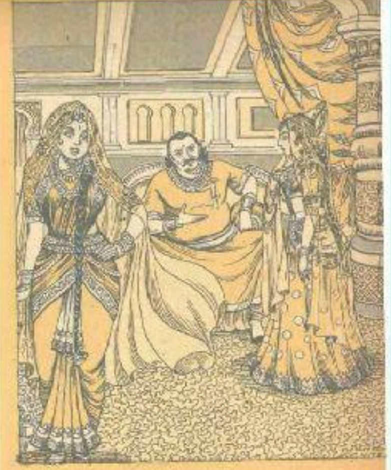
मध्यंतरी हेमंतच्या बालमित्राचा माधव वर्मा नावाचा मुलगा कित्येक देशात पर्यटन करीत जयंती नगरी आला. तो हेमंतच्याच घरी उतरला. तो दिसायला सुंदर होता. नलिनीचं मन दुसऱ्याच एका तरुणाकडे वळू लागले होते. परंतु माधव वर्माचे सौंदर्य पाहून तिच्या मनात पालट झाला व तिने माधव वर्मावर आपल्या सौंदर्याची छाप पाडून त्याला आपल्याकडे आकर्षित करण्याची खटपट सुरू केली. परंतु नलिनी घमेंडखोर आहे हे माधव वर्मा ओळखून होता.

माधव जयंती नगरी काही दिवस मुक्काम करून पुढे निघण्याच्या विचारात असता हेमंतने त्याला आपल्या मनातली गोष्ट

विचारली. म्हणाला–"मी व तुझे वडील दोघे बालमित्र होतो. म्हणून आपल्या दोन्ही घराण्यांचा संबंध जुळला तर त्याहून आनंदाची गोष्ट काय होऊ शकेल! तू माझ्या दोघां मुलींना पाहिले आहेस. लहान किंवा मोठी दोघीं पैकीं तुला जिच्याशी लग्न करावेसे वाटेल तिच्याशी कर, मला त्यांत आनंदच आहे."

माधव म्हणाला–"तुम्ही मला पितृतुल्य आहा. परंतु मला निवड करताच येत नाही. कारण माझ्या सहधर्मिणीत सौंदर्य व सौजन्य दोन्ही गुण असावेत असे मला वाटते. तुमच्या दोन्ही मुलीं पैकी एकीत हे दोन्ही गुण नाहीत. मालिनी सुशील आहे तर नलिनी सुंदर आहे. मी एक वर्ष भर हिंडून फिरून परत येईन तो इकडूनच घरी परत जाईन. तोंपर्यंत लग्नाचा विचार माझ्या मनात पक्का झाला तर मी तसं आपणांस स्वतःच कळवीन. तूर्त मला क्षमा करा."

माधव निघून गेल्यावर तो जे काही म्हणाला, ते सर्व हेमंतने दोघां मुलींना सांगितले. ते ऐकून दोघींच्या मनात निर-निराळ्या प्रकारे प्रतिक्रिया झाली. खरं

बोलावयाचं म्हणजे दोघींना माधवशीच लग्न व्हावे असे वाटे.

माधव जे म्हणाला ते ऐकून मालिनी मुळीच हताश झाली नाही. परंतु नलिनी मात्र हताश झाली. आपल्या स्वभावातली नेमकी एकच एक उणीव इतरांच्या लक्षात कशी येते याचे तिला आश्चर्य वाटे. आपण आपल्या सौंदर्याने मदनाच्या पुतळ्याला देखील भाळून टाकू असे तिला वाटत होते. परंतु माधवने, स्वतःच्या सौंदर्याबद्दल तिच्या मनांत जो गर्व होता त्यामुळेच तिला नापसंत केले हे जेव्हा तिला कळले तेव्हा तिला अर्थातच

फार वाईट वाटले. तिच्या स्वाभिमानाला फार मोठा धक्का बसला व तिचा गर्व पार उतरला.

या उलट मालिनीने पुढे काय करावयाचे हे देखील मनात ठरवून टाकले होते. माधव परत येण्यापूर्वी तिला रूप लावण्य मिळविता आले तर त्याच्याशी तिचे लग्न नक्कीच होईल असा विचार करून तिने सुंदर रूप मिळविण्याचे मनाशी ठरविले.

ती एका मांत्रिकाकडे गेली. त्याने तिला सहा महिने श्वेताग्नी नावाच्या यक्षिणीची आराधना करण्यास सांगितले. आराधनेत काही दोष किंवा उणीव राहाली नाही तर नक्कीच तुझी इच्छा पुरी होईल असे देखील मांत्रिकाने तिला सांगितले.

मालिनीने, मांत्रिकाने सांगितल्याप्रमाणे सर्व प्रकारचे कष्ट सहन करून सहा महिने त्या यक्षिणीची आराधना केली. तेव्हां यक्षिणीने प्रगट होऊन तिला, काय इच्छा आहे असे विचारले.

"मला माझ्या बहिणीहून जास्त रूप-लावण्यवती करून दे." असा मालिनीने वर मागितला.

"तथास्तु!" असा वर देऊन यक्षिणी अंतर्धान पावली.

त्यानंतर मालिनीच्या रूपात खरोखरीच फरक होऊ लागला. तिचे रूप लावण्य दिवसेदिवस वाढत गेले. रंग उजळ झाला. डोळे हरिणी सारखे मोठे झाले. हेमंत तिचे ते रूप पाहून मनातल्या मनात विचार करू लागला—"आता मालिनी, नलिनी पेक्षा काकणभर जास्तच सुंदर दिसू लागली आहे. काय पण आश्चर्य आहे हे?"

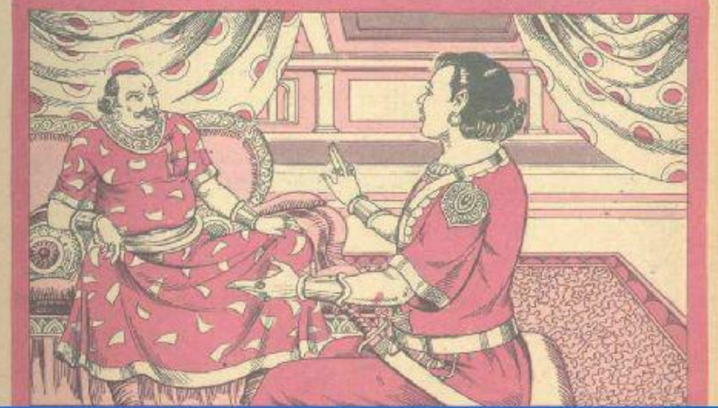
लोक उघड उघड "मालिनीच जास्त सुंदर आहे," असे म्हणू लागले.

"बहिणीचे भाग्यच मोठे दिसतं. तिला पाहून माधव नक्कीच तिच्याशी लग्नाला तयार होईल." नलिनीला वाटू लागले.

माधव पर्यटन संपवून परत येते वेळी जयंती येथे आला. हेमंतकडेच उतरला. मालिनी व नलिनीजवळ तो पहिल्याप्रमाणेच बोलला चालला. दोन दिवसांनी तो हेमंतला भेटून म्हणाला—"तुमच्या लक्षात असेल, तुमच्या दोघां मुलींपैकी एकेशी मी लग्न करावं अशी तुमची इच्छा होती व मी परंत येईन तेव्हां काही तरी नक्की उत्तर देईन असे म्हणालो होतो. आतां मी निश्चय केला आहे. मी आपली धाकटी मुलगी नलिनी हिच्याशी विवाहास तयार आहे."

हेमंतला अपार आनंद झाला. आतां मोठ्या मालिनीशी लग्नाला पुष्कळ लोक तयार झाले होते. माधवने तिची निवड केली नाही, याबद्दल मालिनीला फार राग आला. तिने माधवहून चांगल्या श्रीमंत घराण्यात लग्न करायचे मनाशी ठरवून तसेच केले. हेमंत आपल्या दोघां मुलींची लग्ने करून देऊन मोकळा झाला. दोघी आपा-पल्या सासरी निघून गेल्या.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला—"राजा! मला हे सांग, माधवने मालिनीशी कां लग्न केले नाही? ती तर यक्षिणीच्या

कृपेनें नलिनीहून जास्त सुंदर दिसू लागली होती, नाहीं का? या प्रश्नांची उत्तरे माहीत असून तू दिली नाहीस तर त्याचा परिणाम तुला माहीतच आहे. तुझ्या डोक्याची शंभर छकले होऊन तुझ्याच पायावर लोळू लागतील."

ते ऐकून विक्रमार्क म्हणाला—"सौंदर्य प्राप्तीच्या प्रयत्नांत मालिनी आपले सौजन्य गमावून बसली होती. यक्षिणीकडून सौंदर्य मिळविण्यासाठी तिने तिची जी आराधना केली त्यांत तिचा स्वतःचा स्वार्थ व बहिणीच्या सौंदर्याचा हेवा स्पष्ट प्रगट झाला. याउलट नलिनीला स्वतःची उणीव कळली व तिचा गर्व परिहार झाला होता. याला मुख्य कारण माधववर तिचे अत्यधिक प्रेम होते हे होय. माधव पुन्हा जयंतीपूर येथे आला तेव्हा तो दोघींशी पहिल्या सारखाच बोलला होता. तेव्हां त्याला नलिनी व मालिनी दोघींच्या स्वभावात झालेला बदल आढळला. नलिनीचे सौंदर्य त्याने पहिल्यानेच पाहिले होते व आतां तिच्या स्वभावात जो बदल झाला तो त्याच्या लक्षांत आल्याशिवाय राहाला नाही. मालिनीचे सौंदर्य पाहून तर तो चकितच झाला. पण तिच्या स्वभावांत झालेला फरक पाहून त्याला जास्तच आश्चर्य वाटले. त्याला फक्त सौंदर्य नको होते. ते त्याला नलिनीत पूर्वीच दिसले होते. आतां ते मालिनीत दिसले. परंतु तिचे सौजन्य नाहीसे झाले होते. म्हणून तिच्याशीं लग्न न करण्याचे ठरवून त्यानें नलिनीशी लग्न करण्याचे ठरविले."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग झाल्यामुळे वेताळ प्रेतावरोबर नाहीसा झाला व पुन्हा झाडाला धरून लोंबकळू लागला. (कल्पित)

चंचल लक्ष्मी

मदुरा या सुप्रसिद्ध तीर्थक्षेत्री राघव नावाचा एक ब्राह्मण तरुण रहात असे. त्याला स्वतचे असे कोणी नव्हते. तरी तो इतरां पुढे कधी हात पसरीत नसे. तो गावांतल्या सर्व वैष्णव मंदिरांत जाई. तेथील देवांची भक्तिभावे प्रार्थना करी आणि तेथे त्याला जो प्रसाद मिळे त्यावर त्याचा उदर निर्वाह चाले. दिसायला तो तरणाबांड होता व त्याचे शरीर पण पिळदार होते.

एकदा राघवला लक्ष्मी स्वप्नांत दिसली. म्हणाली—"राघवा! मी तुझ्यावर प्रसन्न झाले आहे. आता मी तुझ्या बरोबरच राहून तुला सर्व ऐश्वर्य देणार आहे."

राघव लक्ष्मीला नमस्कार करून म्हणाला—"देवी, मी तुझा फार आभारी आहे. आज तुझी कृपा झाली आहे. इतके दिवस तुझी कृपा नव्हती म्हणून मी निश्चित होतो. कोणाला माझी फिकीर नव्हती की मला कोणाची नव्हती. पुजारी जे काही दया करून देई तेवढ्याने माझे पोट भरे. तुझ्या भक्तीमुळे नव्हे. शंभर वेळा मी हात जोडून सांगू इच्छितो, तुझ्यावर माझी भक्ति नाहीं."

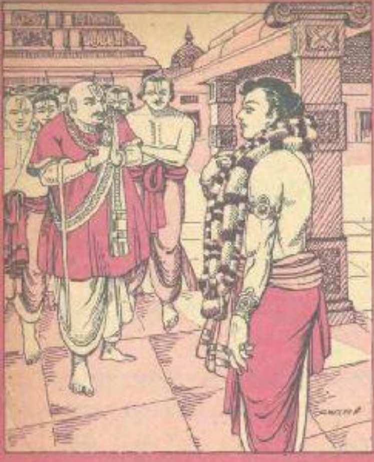
लक्ष्मीला ते उत्तर ऐकून राग आला. म्हणाली—"मूर्खा! तू नुसता मूर्ख नसून खुळा पण आहेस. मी तुला असा सोडणार नाहीं."

"ठीक, पण एक विनंती आहे. तूं मला सोडून जायचे ठरविशील तेव्हां थोडे आधी सांग." राघवने विनंती केली.

"जाते वेळी सांगेन," लक्ष्मी म्हणाली आणि अंतर्धान पावली.

दुसऱ्या दिवशी एक कोट्याधीश देवळात पूजेसाठी म्हणून आला. त्याने राघवला

सौ. शारदाबाई भोसले

पाहिले. त्याने राघवला पाहताच त्याला एक धोतर व उपरणे दिले आणि त्याच्या-बरोबर आलेल्या लोकांनी राघवला गळ्यात पुष्पहार घातले. पूजा झाल्यानंतर संतर्पण झाले. राघव पोटभर जेवला. तो प्रसादा? शिवाय पूर्वी दुसरे काही खात नसे. त्या दिवशी पंच पक्वान्नांचे जेवण झाल्यावर त्याला वाटलें की लक्ष्मी म्हणाली होती तसेच सर्व घडत आहे.

रात्री त्या कोट्याधीशाकडेच जेवण झाले. तोंपर्यंत राघव त्या कोट्याधीशाच्या जणुं-काही कैदेंतच होता. तो त्याच्याकडून निघाला तेव्हा लक्ष्मीच्या तावडींतून निसटण्याचा विचार करून सरळ राजाकडे गेला. त्याच्या अंगावरची रेशमी वस्त्रें, कपाळाला त्रिपुण्ड्र गंध, गळ्यांत माळा, सुंदर पिळदार देह पाहून पाहरेकऱ्यांना वाटले की स्वतः विष्णूच राजाला दर्शन द्यायला आला आहे.

म्हणून त्याला कोणी अडवले नाही. तो सरळ राजवाड्यात गेला. कित्येक खोल्या पार केल्यावर त्याला राजाचे शयनागार दिसले. एका पलंगावर राणी व एका पलंगावर दूर राजा झोपला होता. राघवने पुढें जाऊन राजाला पलंगावरून खाली ओढले. त्या बरोबर राणी ओरडली. तो आवाज ऐकून राजा दचकून उठला. राणीला कोणी फरपटत ओढीत असलेले राजाला अंधूक प्रकाशत दिसले. रागाच्या भरात राजाने उशा लगतची तलवार काढली.

इतक्यांत राणीच्या पलंगावर कोठून तरी एक साप पडला. राजाने तलवारीने त्या सापाला मारले. "आमचे प्राण वांचविण्यासाठी मध्यरात्रीच्या सुमारास वैकुंठांतून प्रत्यक्ष विष्णू अवतीर्ण झाला आहे का? आपण कोण?" राजाने विचारले.

"माझे नाव राघव." राघव म्हणाला.

राजाची त्याच्यावर इतकी भक्ति बसली की राजाने राजधानीतच एका मोठ्या राजवाड्यात रहावे अशी त्याच्याजवळ विनंती केली. आता राघवाला वाटले की लक्ष्मीला जिंकणे त्याला तरी शक्य नाही.

राघवला आता राजदरबारांत पण मान मिळाला. त्याच्याकडे रोज नजराणे येऊ लागले. एकाने आपल्या सुंदर मुलीशी त्याचे लग्न करून दिले. राघवला चार मुले पण झाली. मुलांना पण नजराणे येऊ लागले.

लक्ष्मीला राहण्यासाठी राघवने एक मोठी तिजोरी बांधली. लक्ष्मी त्यांत पडून कुजू लागली. अशा तऱ्हेने वीस वर्षे लोटली.

एकदां गुरुवारी सायंकाळी राघवची बायको जिना उतरून खाली येत असता ओरडून म्हणाली—"धूप दीप कांही नाही. कोठे मेले आहेत सगळे!"

लक्ष्मी देवीने जातांना 'मी हेच सांगेन' असे सांगितले होते. ती खूण होती.

राघवने लक्ष्मीला मनातल्या मनात नमस्कार केला आणि म्हणाला—"बरे तर ये आई" नंतर तो आपल्या बायकोला

म्हणाला—" माझ्या जवळ काही मागू नकोस की मला काही विचारू नकोस. तिजोरीत जे आहे ते घेऊन आपल्या माहेरी मुलांना घेऊन निघून जा."

राजा शिकारीला जाई तेव्हा बरोबर राघवला पण घेऊन जाई. मुले व बायको निघून गेल्यावर राजा नेहमीप्रमाणे राघवला बरोबर शिकारीला घेऊन गेला. पण त्या दिवशी रात्री चांगली शिकार सांपडली नाही. दुपारपर्यंत राजा व इतर शिकारी दमून भागून विश्रांतीसाठी एका झाडाखाली बसले. राजा राघवच्या मांडीवर डोके टेकून झोपी गेला. शिकारी दूर झाडाच्या सांवलीत जाऊन झोपले.

एका एकी कावळा शिटला तो ठीक राजाच्या गळ्यावर. राजा गाढ झोपेत होता. म्हणून तो उठला नाही. राजाची झोप मोडल्याशिवाय राजाची मान कशी पुसावयाची या विचारांत राघव बराच वेळ घुटमळला. तेव्हा त्याला राजाच्या कमरेचा खंजीर दिसला. तो घेऊन त्याने ती शिट पुसाण्याचा विचार केला. इतक्यात राजाची झोप मोडली व राघव सुरी गळ्याकडे नेत आहे एवढेच राजाला दिसले. "दुष्ट राजद्रोही!" असा ओरडत राजा उठला.

राजाचे शिपाई पण धावत आले. राजाने राघवच्या मुसक्या बांधून त्याला कैदेंत टाकायला सांगितले.

राघवला धरून राजधानीत आणण्यात आले.

दुसऱ्या दिवशी राजासमोर राघवच्या अपराधाची चवकशी होणार होती. राजाने भरल्या दरबारांत त्याच्यावर राजद्रोहाचा आरोप लावला आणि म्हणाला—" बोल आता तुझे या विषयी काय म्हणणे आहे ते?"

" मला काहीच बोलावयाचे नाही. महाराजांना वाटेल ती शिक्षा महाराजांनी द्यावी." राघव म्हणाला.

" तुला फाशीची शिक्षा देण्यांत येत आहे. तरी तुझी काही इच्छा असेल तर बोल. ती पुरी करण्यात येईल." राजा म्हणाला.

" माझ्या तिजोरींत एक चंदनाची पेटी आहे. तिच्या आंत माझी थोडी संपत्ती आहे. ती एकदा मला डोळे भरून पाहून घेण्याची इच्छा आहे. नंतर आपण मला फांशीची शिक्षा द्यावी." राघव म्हणाला.

राजाच्या अधिकाऱ्यांनी त्याची तिजोरी उघडली तर ती रिकामी होती. आत फक्त एक चंदनाची पेटी होती ती त्यांनी आणून दाखविली व ती उघडली तर ती पण रिकामी होती. परंतु त्या पेटीत एक जुने धोतर व एक तांब्या होता.

" हीच का तुझी संपत्ती म्हणालास ती?" राजाने चकित होऊन त्याला विचारले.

" होय महाराज! मी जोंपर्यंत यांच्या भरंवशावर होतो तोपर्यंत मला कसलीच उणीव भासली नाही. परंतु माझ्यावर लक्ष्मीची एका एकी कृपा झाली. मला एवढे माहीत होते की लक्ष्मी ही चंचल असते. ती केव्हां रुसून निघून जाईल हे सांगणे अशक्य आहे. म्हणून मी या दोन वस्तू संभाळून तिजोरीत ठेवल्या होत्या. या दोन वस्तू मला दिल्यात तर मी आपल्या घरी निघून जाईन."

ते वृत्त ऐकून राजा चकित झाला व त्याने त्याचा अपराध माफ केला व त्याला जाण्याची परवानगी दिली.

आश्चर्य

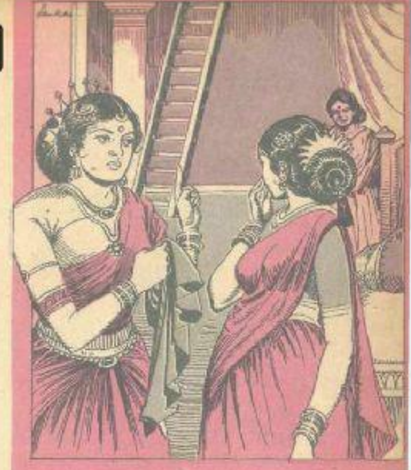
पूर्वी कधी अवंतीपूर येथे बालादित्त नावाचा राजा राज्य करीत असे. त्याच्या राणीचे नाव वसुधा असे होते. त्यांना बरेच दिवस मूलबाळ झाले नाही. ज्योतिष्यांनी भविष्य वर्तवले की आणखी एक लग्न केले तर अपत्यलाभ होईल. ते ऐकून राजाने इंदुमती नांवाच्या एका राजकन्येशी लग्न केले. ती सुंदर होती व गुणवतीपण होती ती पती व सवत दोघांशी विनम्रपणे वागे. परंतु मोठ्या राणीच्या पोटात इंदुमती विषयी इर्ष्याग्नि पेटला. कारण ज्योतिष्यांनी भविष्य वर्तवले होते की तिच्या पोटी राजाला पुत्रप्राप्ति होईल. जो मुलगा होईल तोच गादीचा वारस होईल. म्हणजे धाकटी राणी राजमाता होईल. या शिवाय इंदुमतीचा स्वभावपण चांगला असल्यामुळे राजाचे प्रेम तिच्यावरच दिवसेदिवस वाढत गेले. सवती मत्सर वाढायला हे देखील कारण झाले.

पुढे काही दिवसांनी इंदुमती गरोदर राहाली. प्रसूत नंतर होणाऱ्या युवराजाचा कसा वध होईल याचा मोठी राणी विचार करू लागली. तिने धाकट्या राणीला मनातला खरा हेतू कळू दिल्याशिवाय तिला समजावून सांगितले की प्रसूतीच्या वेळी तिला कोणत्याही प्रकारचा त्रास होऊ नये याची मी खात्री बाळगीन.

एक दिवशीं सायंकाळी धाकट्या राणीच्या पोटांत दुखू लागले. मोठी राणी सुइणीला बोलावून म्हणाली—"धाकट्या राणीला जे मूल होईल त्याला नाहीसे कर. असे सांग की राणीच्या पोटी तर बेडूकच जन्मले. एक टोपलीभर बेडूक पकडून आणून ठेव मुलाच्या जागी." असे सांगून तिने सुईणीला बक्षीस म्हणून एक कंठहार दिला आणि काम फत्ते झाल्यावर जास्त बक्षीस देण्याचे वचन दिले.

सुईणीने मोठ्या राणीच्या इच्छे प्रमाणे एक टोपलीभर बेडूक बाळंतिणीच्या खोलीत आणून ठेवले.

मोठ्या राणीने बाळंतिणीच्या खोलीजवळ बाहेर रस्त्याजवळ एक शिडी लावली व धाकट्या राणीला म्हणाली—"चार पांच वेळा तू डोळ्यांवर पट्टी बांधून या शिडीवर चढ व खाली उतर म्हणजे प्रसव वेदना होणार नाहीं. धाकट्या राणीला ते सर्व खरे वाटले व ती खरोखरच डोळ्यांवर पट्टी बांधून तीन चारदा चढली उतरली. तिसऱ्या-वेळी शिडीवरून उतरत असतां तिला भोंवळ आली. तिला बेशुद्ध स्थितीतच बाळंतिणीच्या खोलीत नेण्यांत आले. तिला दोन जुळी मुले झाली,—एक मुलगा व एक मुलगी. इंद्रमतीला बेशुद्धावस्थेत काहीच कळले नाही.

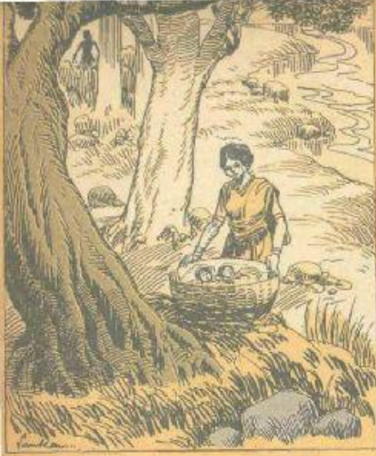
दोघां मुलांना मोठी राणी बाहेर उचलून घेऊन गेली. नंतर तिने इंदुमतीच्या पलंगावर बेडूक ठेवले. इंदुमतीला शुद्ध आली तेव्हां मोठ्या राणीने रडण्याचे सोंग करून तिला सांगितले की तिच्या पोटी बेडूकच जन्मले.

नंतर राणीने दोघां जुळ्या मुलांना नदी काठी पुरून टाकायला सांगून एका म्हाताऱ्या दासीला पाठविले. त्या बद्दल तिला मोठे थोरले बक्षिस देण्याचे वचन पण राणीने दिले आणि बजावून सांगितले की या कानाची गोष्ट त्या कानाला कळली तर तिला फाशी देण्यांत येईल.

दासी, राणीने सांगितल्याप्रमाणे रात्री काळोख पडल्यावर दोघां मुलांना उचलून घेऊन नदी काठी गेली. पण गोजिरवाण्या सुंदर

श्री. का. म. वाचाळ

Fullscreen 127 40 /80

मुलांना जिवंतपणे पुरून टाकणे तिच्या मनाला पटेना. ती मुलांना नदी काठावर ठेवून देऊन निघून गेली. एक कुंभारीण चिक्कण माती घेऊन जायला तिथे आली होती. ती दुरून ते सर्व पहात होती. तिने त्या दासीला ओळखले. पण ती काही बोलली नाही. दासी निघून गेल्यावर कुंभारणीने-जवळ येऊन पाहिले. दोन मुले नुकतीच जन्मलेली तिला दिसली. ती विचार करू लागली, ही मुले या म्हातारीची असणेच शक्य नाही. तिला हे आठवले की धाकट्या राणीचे बाळंपणजवळ आल्याचे तिने ऐकले होते. पण तिच्या मुलांना दासीने नदी काठी आणून असे कां टाकले हे तिला उमगेना.

तिने जास्त विचार करीत बसण्यापेक्षा राजाच्या त्या दोघां मुलांना प्रथम उचलून त्यांचे रक्षण करण्याचे ठरविले. ती मुलांना उचलून आपल्या घरी घेऊन गेली.

राजधानीभर बातमी पसरली की धाकट्या राणीच्या पोटी बेडूक जन्माला आले. इंदुमतीला सर्वांत अधिक दुःख झाले. पण हे झाले कसे हे तिला कळेना. बेडकांना जन्म देणाऱ्या बाईला राणी म्हणून अंतःपुरात ठेवणे राजाला लज्जास्पद वाटले. त्याने रानात एक घर बांधून तिला तेथे पाठवून दिले.

कुंभारणीच्या घरी दोघं मुले लहानाची मोठी झाली होती. इतकी सुंदर मुलं तिला झाल्याबद्दल लोक कुंभारणीचे अभिनंदन करीत.

कित्येक वर्षे लोटली. राजा इंदुमतीला रानांत सोडून आला त्या दिवसापासून त्याला मानसिक व्याधी झाली. त्याला संसाराचा वीट आला. मंत्री व ज्योतिषी घाबरले. ते राजाला म्हणाले–"ग्रहदशेमुळे हे सर्व होत आहे. म्हणून सोन्याचे बेडूक करून ब्राह्मणांना त्यांचे दान करावे आणि ग्रह-शांति करावी."

राज्यभर दवंडी पिटविण्यात आली. राजाने संतर्पण आरंभिले आहे. कुंभारणी-कडे वाढणाऱ्या मुलांनी तिला विचारले–"हे संतर्पण म्हणजे काय व राजा ते कां करीत आहे?"

कुंभारणीने अथपासून इतीपर्यंत सर्व खरी गोष्ट सांगून टाकली. म्हणाली–"राजाच्या मोठ्या राणीला मूल झाले नाही म्हणून त्याने दुसरे लग्न केले. तिला एक जुळे झाले. मोठ्या राणीने धाकट्या राणीची मान खाली व्हावी म्हणून त्या दोघां मुलांना नदी काठी नेऊन टाकवले आणि अंथरुणावर बेडूक आणून ठेवून राणीला बेडूक झाल्याचे सांगितले. राजाला वाटले की त्याच्या हातून काही तरी पाप घडले आहे. म्हणून त्याने सोन्याचे बेडूक करून ब्राह्मणांना दान केले आणि त्याबरोबर हे संतर्पण करीत आहे."

"मग राजाची मुले कोठे आहेत?" मुलांनी विचारले.

"आहेत, सुरक्षितपणे व सुखाने कोठे तरी नांदत आहेत, लहानाचे मोठे होत आहेत." कुंभारीण म्हणाली.

"तर मग आपण जाऊ या का संतर्पणाला?" मुलांनी विचारले.

"जाऊ या!" म्हणाली कुंभारीण. पण ती स्वतः गेली नाही. तिने मातीच्या काही बाहुल्या करून त्यांच्याबरोबर संतर्पणाला पाठवून दिल्या व काय करायचे हे त्यांना नीट समजावून सांगितले. दोन्ही मुले बाहुल्या घेऊन संतर्पणाला गेली.

जेवणाच्या वेळी त्यांनी त्या बाहुल्याला व बाहुलीला आपल्या पंक्तीत बसविले आणि वाढणारांना आणखी दोन पाने त्यांच्या-

साठी ठेवायला सांगितली. त्यांना वाढले नाही तर आम्ही सुद्धा जेवणार असे देखील त्यांनी सांगितले.

ती बातमी राजाच्या कानावर गेली. राजा तेथे आला. त्या मुलांना पाहून त्याचे हृदय उचंबळून आले. म्हणाला—"अरे वेड्यांनो! बाहुल्या का जेवतात? असा हट्ट करू नये बाळांनो!"

लगेच मुलांनी विचारले—"कां नाही जेवत? कोणा बाईला बेडूक होतात हे तरी तुम्ही ऐकले आहे का कधी? राजाने धाकट्या राणीला रानात कां पाठविले?"

राजाला आश्चर्य वाटले. तो मुलांना प्रेमाने बोलावून आपल्या महालांत घेऊन गेला आणि त्याने त्यांना विचारले—"कोणी रे सांगितले तुम्हांला की धाकट्या राणीला बेडूक झाले म्हणून?"

"कां, आमच्या आजीने!" मुले म्हणाली.

राजाने कुंभारणीला बोलावून तिला सर्व हकीगत विचारली. तिने नदीकाठी त्या दोघां लहान मुलांना उचलून कसे लहानाचे मोठे केले हे सांगून इतर माहिती म्हाताऱ्या दासीला विचारायला सांगितली. म्हाताऱ्या दासीने भीतभीत सर्व खरे सांगितले. तेव्हां राजाला ती मुले त्याचीच आहेत, हे कळले. त्याने आपल्या धाकट्या राणीला रानांत जाऊन आदरपूर्वक बोलावून आणले आणि मोठ्या राणीला वनवास दिला. त्याने मुलांचा चांगल्या प्रकारे सांभाळ केल्याबद्दल कुंभारणीला बक्षिस दिले.

त्यानंतर राजाची प्रकृती सुधारली व त्याने प्रजाहिताची पुष्कळ कामे केली.

खूण गाठ पटली

एका गावी शिवू नावाचा एक व्यापारी रहात असे. त्याला फार उशिरा पन्नाशी उलटल्यावर एक मुलगा झाला. त्यांनी त्याचे नाव कुमारदास असे ठेवले. कुमारदास लाडात वाढल्यामुळे फार हट्टी झाला होता. त्याला पाचवे वर्ष लागले तेव्हां त्याला अक्षराभ्यास करविण्यांत आला. पण तो शाळेत जायची वेळ झाली की हट्ट करून घरीच बसून राही. मुलगा अशिक्षित राहला तर आयुष्यभर रडत रहावे लागेल असा विचार करून आईवडिलांनी त्याला पुष्कळ समजावून सांगण्याचा प्रयत्न करून पाहिला. पण सर्व फुकट. शेवटी अगदी नाइलाजाने एकदां बापाने त्याला खूप बडवून काढले. आईसुद्धा पुष्कळ रागावली. त्या दिवशी कुमारदास कोणाला कांही कळविल्याशिवाय घर सोडून निघून गेला. शिवूने पुष्कळ शोध केला, पण कोठे पत्ता लागला नाही.

शिवूला दुसरा मुलगा नव्हता. पण कुमारदास केव्हांतरी परत येईल, असे त्याचे मन सांगे. उतार वय झाले होते. हळूहळू हिंडणे फिरणेदेखील अशक्य वाटू लागले. तेव्हां शिवूने रामू नांवाच्या नोकराला घरी ठेवून घेतले.

रामू, शिवूला कोणत्याहि प्रकारचा त्रास होऊ नये या गोष्टीचा काळजी वाही. अगदी स्वतःचा मुलगाच वागतो तसा रामू वागे. तो विश्वासपात्र तर होताच. हुशार व समजूतदार पण होता. शिवू त्याला 'रामू' ऐवजी रामदास म्हणू लागला. त्याच्यावर त्याचा इतका विश्वास बसला की

सौ. मंगला देसाई

शिवूने रामदासला आपल्या घरच्या सर्व लहान सहान गुप्त गोष्टी सुद्धा सांगून ठेवल्या. शिवूच्या घरी पिढ्यान् पिढ्या एक गुप्त खजिना होता. फक्त शिवूलाच त्या खजिन्याची माहिती होती. एकेदिवशी ते गुपित रामूला शिवूने कळविले.

शिवू व त्याची बायको दोघांना वार्धक्य आले. रामूने सर्व प्रकारे त्यांची बर्दास्त ठेवली. शेवटपर्यंत शिवूला कुमार परत येईल असे वाटत होते व तो आपल्या स्नेहीमंडळी व नातेवाइकांना तसे सांगे पण.

एके दिवशी एक मनुष्य आला. त्याचे वय तीस वर्षांचे असेल. रामूला तो म्हणाला–"मी कुमारदास आहे."

"ओहो, असं का! फार छान आपलं घर पहायला चल, माझ्याबरोबर." असे सांगून रामू त्याला एकामागून एक खोली दाखवू लागला. दोन खोल्यात काही एक नव्हते. एका खोलीत खुंटीला एक सदरा टांगलेला होता. दुसऱ्या एका खोलींत तीन मोठमोठी भांडी होती. एकांत तांदूळ, दुसऱ्यांत तिखट आणि तिसऱ्यांत भुसा होता. त्या खोल्या दाखवल्याबर रामू त्याला म्हणाला–"तू कुमारदास नसून तोतया आहेस. आल्या वाटेने निघून जा. नाहीं तर मी गांवच्या कोतवालाला कळवून अटक करवीन."

तो मनुष्य घाबरून काही वेळ रामूच्या तोंडाकडे पहात उभा राहाला. नंतर कांहीं उत्तर दिल्याशिवाय निघून गेला. तो खजिन्यासाठीच आला होता.

असेच दोघे तिघे स्वतःला 'कुमारदास' सांगून आले. त्यांच्या पैकी काही पंचवीस वर्षाहून मोठे होते. रामूने लगेच त्यांना पण परत पाठविले. तीस वर्षांहून मोठे होते त्यांना रामू दाखवी.

असेच आणखी काही दिवस गेले. रामूला एक मनुष्य व एक बाई एका मुलाला उचलून घेऊन येत असलेले दिसले. बाई इकडे तिकडे पहात येत होती. त्या मनुष्याची नजर मात्र घरावर खिळलेली होती.

रामूला पाहतांच त्या मनुष्याने रामूला विचारले–"इथी शिवदास येथे रहात नाहीत का?"

"होय, हे शिवदास यांचेच घर आहे. तुला काय पाहिजे?" रामूने विचारले.

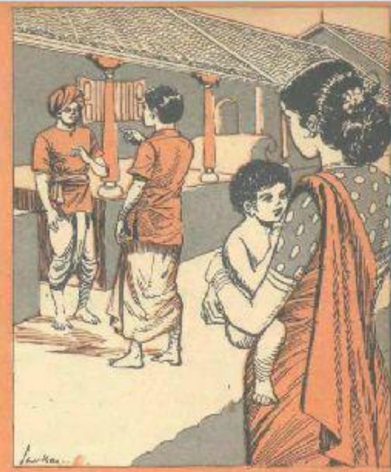
"ते बरे आहेत ना? हिंडतात फिरतात ना? मी व माझी बायको त्यांना भेटायला म्हणून आलो आहों. तो मनुष्य म्हणाला.

"कोण तू?" रामूने विचारले.

"मी कोण व काय याचे तुला काय? मी जगभर भटकतो." तो मनुष्य म्हणाला.

"ठीक, ये माझ्याबरोबर आत. मी शिवदास व त्यांची पत्नी यांची भेट घालून देतो. त्या बाईला व मुलाला बाहेर वऱ्हांड्यात बसू दे." रामू म्हणाला आणि त्या माणसाला घर दाखवू लागला.

रिकाम्या खोल्या पाहून तो मनुष्य काही तरी पुटपटला. खुंटीवर टांगलेला सदरा हातांत घेऊन मागे पुढे करून नीट पाहिला

आणि मनातल्या मनात हसला. नंतर भांड्यांच्या खोलीत तांदळाचे भांडे दिसताच ते पहात बराच वेळ उभा राहाला.

"कसला विचार चालला आहे?" रामूने त्याला विचारले.

"एक गोष्ट आठवली. पण तुला ती सांगण्याची गरज नाहीं." तो मनुष्य म्हणाला.

नंतर रामू त्याला शिवदास व त्याची बायको दोघं होते त्या खोलीत घेऊन गेला आणि त्यांना म्हणाला–"तुमचा मुलगा कुमार आला आहे.

दोघे म्हातारा म्हातारी निरनिराळ्या पलंगावर बसून बोलत होते. त्या माणसाने दोघांकडे न्याहाळून पाहिले व "आई" म्हणत म्हातारीला मिठी मारली.

परंतु शिवदासच्या मनांत शंका राहून गेली व तो तसे म्हणाला—"तू कुमारदास? आजपर्यंत कित्येक जण आले, मीच कुमारदास असे म्हणत. कारण घरात मोठी ठेव आहे हे त्यांना कळले होते. परंतु रामूने त्यांना लबाड चोर आहेत हे ओळखले होते."

"खजिन्यातल्या ठेवी साठीच यायचे असते तर मी या पूर्वीच आलो असतो बाबा. तांदुळाच्या भांड्याखाली आणखी एक भांडे ठेवलं आहे हें मला माहीत नाही का? मी तुम्हा दोघांना फक्त भेटण्यासाठी व नमस्कार करण्यासाठी बायकोला व मुलाला घेऊन आलो आहे. इतक्या दिवसांनी मला तुम्ही ओळखणार नाही ह्याची कल्पना मला होती. परंतु माझा लहानपणाचा सदरा अजून खुंटीला टांगला आहे. त्यावरून तुम्हांला माझी आठवण येत होती असे मला वाटले व खूप आनंद झाला." तो मनुष्य म्हणाला.

आता मात्र शिवदासच्या मनातली शंका दूर झाली. रामूकडे बोट दाखवून तो म्हणाला—"इतके दिवस यानेच तुझ्या जागी राहून आम्हांला म्हातारपणी हातभार दिला. याला आपला भाऊच मानून दोघे आनंदाने रहा."

कुमारदास त्या दिवसापासून बायको व मुलाला घेऊन घरी राहू लागला. नातवाचे कोड कौतुक करण्यात म्हातारपणी म्हातारा व म्हातारी आपले सर्व दुःख विसरले.

अब्बूखानचा मेंढा

अब्बूखान नांवाचा एक मनुष्य अंगाने आडदांड होता. त्याला बायको भाकऱ्या भाजून खायला घाली त्या पुरत नसत. म्हणून तो गाव गाव हिंडे व फुकटात जे मिळे ते खाऊन राही. कित्येक दिवस तो घरी फिरकत देखील नसे. दहा दहा बारा बारा दिवस बाहेरच राही.

एकदा तो घरी आला तेव्हां बायको खूप रडली व म्हणाली—"तुम्ही कोठे तरी निघून जाता आणि मला एकटीलं घरात मुळीच करमत नाही. घरांत कुत्रा, बकरी, मांजर असले तरी थोडे करमेल."

अब्बू बाजारात जाऊन एक मेंढा विकत घेऊन बायकोला आणून देऊन म्हणाला—"हा राहील घरी. याला खायला घालीत जा. तुझा वेळ जाईल मजेत." अब्बू म्हणाला आणि पुन्हा निघून गेला.

तो मेंढादेखील अब्बूचा 'मोठा भाऊ'च निघाला. दिवसभर बाहेर हिंडे फिरे आणि शेजारच्या लोकांच्या शेतांत शिरून जे मिळे ते खाई. लोकांच्या तक्रारी येऊ लागल्या. अब्बू परत आल्यावर बायको त्याला म्हणाली—"कशाला ठेवला आहेत बाई हा मेंढा आणून? परसात एक पान राहालं असेल तर शपथ. इतरांच्या कागाळ्या रोज कानावर येतात. विकून कां नाही टाकीत ह्याला कोठे तरी कसायला?"

अब्बूला त्याच वेळी एक मित्र आठवला. तो कोठे तरी कबरस्तानांत रहात होता. कोणी आपल्या आप्तेष्टांला मूठमाती द्यायला आला की त्याला पैसे देत. अब्बू आपला

श्री. बा. रा. पाटील

मेंढा घेऊन त्याच मित्राकडे गेला आणि त्याला म्हणाला—"दोस्त! अल्लाने याद केल्यावर मला त्याच्या हुकमाप्रमाणे त्याच्याकडे जावे लागेल. मला मूठमाती द्यायच्या वेळी तुला जे द्यायचे ते मी आत्तांच देऊन ठेवतो. हा मेंढा ठेवून घे."

अब्बूच्या दोस्ताला त्यात नुकसान काय वाटणार! त्याने ठेवून घेतला मेंढा.

दोनतीन महिन्यांनी अब्बू कबरस्तानाकडे गेला तेव्हां त्याचा मेंढा खाऊन पिऊन खूप माजला होता. त्याला वाटले की आपण मित्राला फुकटांत देऊन टाकला मेंढा हा. म्हणून हा परत घेऊन जायला युक्ती केली पाहिजे.

एके दिवशी रात्री, थोडा उशिरांच अब्बू आपल्या मित्राला भेटायला गेला. म्हणाला—"मित्रा, ऊठ चल लवकर."

"कोठे! कशाला!" अब्बूच्या मित्राने चकित होऊन विचारले.

"मी परदेशी चाललो आहे. मी शेजारच्या आजारी मुलाला औषध म्हणून एक गोळी खायला दिली. तो थोड्या वेळा पूर्वीच मेला. म्हणून येथे राहालो तर जिवावर बेतणार." अब्बू म्हणाला.

"तुला परदेशात जायचे आहे तर जा. मी कशाला येऊ तुझ्याबरोबर रे!" मित्राने चकित होऊन विचारले.

"तुला पुरून टाकलं पाहिजे आधी. मी तुला पहिल्यानेच मेंढा नाही का दिला." अब्बू म्हणाला.

"मला काय करायचा आहे तुझा मेंढा! घेऊन जा तो." मित्र घाबरून म्हणाला.

अब्बू "बरं बाबा!" असं म्हणत आपला मेंढा घेऊन गेला.

जशास तसें

एका गांवी कामेश नांवाचा एक तरुण युवक रहात असे. त्याला आईवडील नव्हते. त्याला एक बहीण होती तिचे नाव सावित्री होते. तिचे लग्न करून देण्याची जबाबदारी त्याच्यावरच येऊन पडली. त्याने योग्य वर पाहून तिचे लग्न करून दिले. सावित्री आपल्या सासरी निघून गेली.

कामेशच्या बायकोचे नांव शांति असे होते. पण कामेशच्या कौटुंबिक जीवनात शांति नव्हती. त्याला बायकोचा स्वभाव चांगला कळला होता. म्हणून त्याने कधी चुकून देखील बहिणीला माहेरी बोलाविले नाही.

सावित्रीला भावाचे प्रेम तिच्यावर आहे हे माहीत होते. पण तिला नेहमी मनातल्या मनांत दुःख वाटे की भावजयीच्या स्वभावामुळे तिला माहेरी जाणे शक्य नाही.

बराच काळ लोटला. सावित्री तीन मुलांची आई झाली होती. कामेशला पण मुले बाळे होती. त्याला फार वाटे की आपण बहिणीला माहेरी कधी बोलावले नाही. पण बायकोच्यासमोर त्याला हात टेकावे लागत.

एकदां कामेशला सावित्रीचे पत्र मिळाले. तिचा नवरा कोठे बाहेर गेला असता त्यांच्या घराला आग लागली. त्या स्थितीत तिला माहेरी येण्याशिवाय दुसरा उपाय उरला नाहीं. सावित्री घरी आली तर तिला भावजयीची बोलणी ऐकून घ्यावी लागतील, तेव्हां स्वतःच तिच्या गांवी जाऊन तिला जी हवी ती मदत करावी या हेतूने कामेश कोणाकडून तरी कर्ज काढून पैसे घेऊन जावे या विचाराने घराबाहेर पडला. त्याच-

सौ. शांताबाई आगलावे

वेळी सावित्री आपल्या मुलांना घेऊन आली. तिला पाहून शांतीच्या मनांतली शांति लयास गेली.

सावित्रीने आल्याबरोबर घडलेले सर्व वृत्त सांगितले. म्हणाली–"वहिनी! मुलांचे वडील घरात नव्हते व घराला आग लागली, म्हणून यावे लागले. मुलं उपाशी आहेत त्यांना खायला काही तरी दे."

नणंद भिकाऱ्यासारखी दारासमोर येऊन उभी आहे हे पाहून शांती म्हणाली–"काय म्हणावे, हेच सुचत नाही. रानटी उंदरांच्या झुंडीच्या झुंडी घरात शिरून धुमाकूळ घालीत आहेत. इतका की चूल देखील घरात पेटत नाही." असे म्हणत तिने एक तांब्या भरून पाणी आणून ठेवले आणि नणदेच्या मुलांना म्हणाली–"प्यारे बाळांनो!"

सावित्री एक क्षण भर देखील तेथे थांबली नाही, ती उलट पावली एक गाडी भाड्याने घेऊन सासरच्या गावी निघून गेली.

सावित्रीचा भाऊ कामेश कोठून तरी पैसे कर्ज घेऊन परत येत असता त्याला वाटेत बहीण परत जात असलेली भेटली. तिच्या तोंडी त्याला घडलेले वृत्त कळले. त्याने बरोबर आणलेले पैसे तिला दिले आणि म्हणाला–"मी दोन दिवसांनी येऊन सर्व ठीक करतो. असे सांगून त्याने बहिणीला निरोप दिला.

तो घरी आला, पण बायको या ना त्या संदर्भात नणंद येऊन गेल्याचे आपल्या नवऱ्या जवळ बोलली देखील नाही.

दैवयोग असा की दुसऱ्या दिवशीच शांतीच्या माहेरचे एक पत्र आले की तिच्या माहेरच्या घराला आग लागली व सर्वांना रस्त्यावर येऊन रहावे लागले आहे. सुदैवाने कोणी आगीत दगावला नाही.

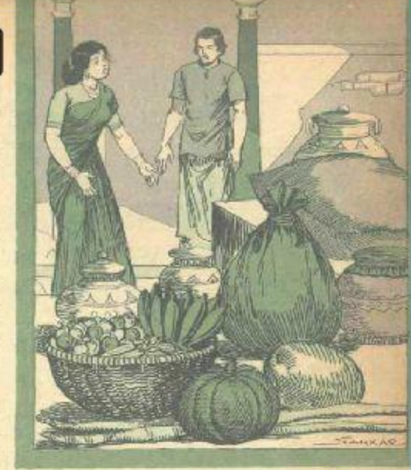
पत्र वाचून शांती रडू लागली. त्यावेळी कामेश घरी नव्हता. थोड्या वेळाने तो परत आला तेव्हा बायको रडत असलेली त्याला दिसली. त्याने तिला विचारले–"एका एकी असे रडायला काय झाले?"

शांती पत्र वाचायला देऊन म्हणाली–"एक गाडी ठरवून या. गेले पाहिजे मदतीला. आपल्या जवळच्यांना मदत नाही द्यायची तर परक्यांना द्यायची का!"

"अग पण, आपण आतां जाणेबरोबर होईल का! जांवई अशा प्रसंगी एक रुटांवर घेऊन आलेले पाहून त्यांना काय वाटेल! त्यांच्या दुःखावर डागण्या देण्या-साठीच मी आलो असं नाही का वाटायचे त्यांना! काय मदत होऊ शकेल हे सांग, मी करतो जाऊन एकटा."

शांतीला थोडे बरं वाटलं. तिने घरांत मोकळी भांडी होती ती सर्व काढून दिली. डाळ, तांदूळ, कणीक, मीठ, मसाला, तेल, तूप जे काही घरात होते ते डब्यात किंवा भांड्यात भरून दिले. कामेश ते सर्व सामान एका गाडीत घालून निघाला.

पण तो ते सर्व घेऊन सासुरवाडच्या गावी गेला नाही. तो आपल्या बहिणीच्या

गांवी गेला. चार दिवस राहून तेथे बहिणीचे घर बांधून झाल्यावर बायकोने दिलेले सर्व सामान बहिणीला देऊन परत घरी निघाला. त्याच सुमारास सावित्रीचा नवरापण घरी परत आला होता. संकटाच्यावेळी मेहुण्याने येऊन जी मदत केली त्याबद्दल त्याने मेहुण्याचे आभार मानले.

तिकडे शांती नवरा आज येईल उद्या येईल म्हणून वाट पहात होती. दोन दिवस तो आला नाही तेव्हा ती स्वतः गाडी ठरवून मुलांना बरोबर घेऊन माहेरी निघून गेली. तिच्या माहेरचे घर जळले

नव्हते. रस्त्यावर किंवा झाडाखाली त्यांना रहावे लागले नव्हते. तिचा नवरापण तेथे आला नव्हता. हे सर्व तिला कळले.

"कोणी सांगितले तुला की घराला आग लागली म्हणून? स्वप्न विप्न पडलं की काय तुला?" आई वडिलांनी तिला विचारले. नंतर "आलीच आहेस तर रहा चार दिवस आणि जा मग," असे पण ते म्हणाले. पण ती माहेरी राहाली नाही व उलट पावली घरी निघाली. तोंपर्यंत कामेश वहिणी कढून घरी परत येऊन पोचला होता.

"कोठे गेला होता हो! आणि बरोबर एवढे सामान बांधून दिलं होतं ते सर्व कोठे आहे?" तिने विचारले.

"मी तुझ्या माहेरच्या गावी जात होतो की कावळ्याची एक धाड आली व त्यांनीं सर्व सामान फस्ते केले. एक की दोन मी उडवून लावायला हजार तरी असतील. मलाच लचके तोडून खाल्ले नाही, हे नशीब समज. कामेशने लोणकणी थाप दिली ठोकून."

"कावळे सर्व गाडी घेऊन गेले म्हणे. काय बोलता काय! खरे तरी वाटेल का कोणाला? डोकं आहे ना ठिकाणावर?" बायकोने थोडे रागांतच विचारले.

"या कलियुगात काय होत नाही! कधी उंदरांची धाड तर कधी कावळ्यांची धाड कधी उंदीरांमुळे चूल पेटत नाही घरात तर कधी कावळे गाडीच उचलून नेतात." कामेश शांतपणे म्हणाला.

ते उत्तर ऐकून सावित्रीला मुस्कुटात मारल्यासारखे झाले. तिने काही उत्तर दिले नाही व घरांत निघून गेली.

पाहिलें हो पाहिलें

एका गावी एक नास्तिक रहात असे. त्याचा देवावर विश्वास नव्हता. त्याची बायको पण नास्तिक होती व उद्दीपक नावाचा मुलगा पण नास्तिक होता.

एकदा नास्तिकाचा धाकटा मुलगा आजारी पडला. औषध पाणी सर्व झाले, पण गुण पडला नाही. नास्तिकाचा शामलाल नांवाचा एक शेजारी ते ऐकून सांबाच्या देवळांतून अंगारा घेऊन आला. तो देवाचा भक्त होता. थोडा अंगारा, आजारी मुलाच्या कपाळाला लावून तो त्या मुलाला म्हणाला—"बाळ, घाबरू नकोस हो. तू लवकर बरा होशील." काही दिवसांनी तो खरोखरच चांगला बरा झाला.

नास्तिक आपल्या शेजाऱ्याला म्हणाला—"अंगारा भस्म लावल्याने मुलाला बरे नाही वाटले. पहिल्याने दिलेल्या औषधाचा थोडा उशिरा गुण पडला असावा."

परंतु नास्तिकाचा मुलगा उद्दीपक याच्या मनात देवावर विश्वास बसू लागला. तो पहाटे उठून स्नानादि आटोपून देवदर्शनाला जाण्याचा विचार करू लागला. पण बापाची भीती त्याला वाटत होती. म्हणून त्याने शामलालचा सल्ला घेतला. शामलाल म्हणाला—"देवाच्या दर्शनालाच गेलं पाहिजे असं नाही. मनांत विश्वास असला व नामस्मरण घरात बसून केलं तरी देव पावतो. नित्य नियमितपणे देवदर्शन करून येणाऱ्या भक्ताच्या कपाळी लावलेले भस्म पाहिलं तरी देवदर्शन झाल्याचे पुण्य लागते."

त्या दिवसापासून उद्दीपक स्नान करून शामलाल घरी परत येईपर्यंत त्याच्या

श्री. मा. गो. पाटील

दर्शनासाठी वाट पहात दारात बसून राही. पाण्याचा एक थेंब देखील पीत नसे.

काही दिवसांनी शामलाल कोठेतरी बाजारांत उद्दीपकला भेटला त्याने त्याला विचारले—"मग चालू झालं का देवदर्शन?"

"तुम्ही सांगितल्याप्रमाणे देवदर्शन घडत नाही पण भक्तदर्शन नियमितपणे घडत आहे. भक्त दर्शन झाल्याशिवाय मी तोंडांत पाणी देखील घेत नाहीं." उद्दीपक म्हणाला.

"ठीक, देव तुझे कल्याण करील, चल आज दोघे देवळात जाऊ." शामलाल म्हणाला.

दोघे देवळापर्यंत गेले. पण उद्दीपक देवळात गेला नाही. म्हणाला—"मला देवाची पूजा कशी करायची हे देखील माहीत नाहीं." तो देवळा बाहेर एका झाडाखाली शामलाल येईपर्यंत वाट पहात उभा राहाला. तो उभा राहून पायाखालची जमीन बोटाने उकरीत होता. तेव्हां त्याच्या पायाला टणक काही तरी लागले. त्याने ती जागा चांगली उकरून ती वस्तु हातात घेतली. ते एक सोन्याचे नाणे होते.

शामलाल देवळाबाहेर आला तेव्हां उद्दीपकने त्याला ते नाणे दाखविले व म्हणाला—

"मला हे झाडाजवळ सापडले. तेव्हां शामलाल त्याला म्हणाला—"पाहिलेस तुला तुझ्या भक्तिभावनेचे फळ मिळू लागले आहे." शामलालने नंतर ते चांगले न्याहाळून पाहिले. त्याला वाटले की कदाचित जेथे हे नाणे सापडले त्या जागी जमिनींत पुरलेला मोठा ठेवा सापडेल.

दुसऱ्या दिवशी पहाटे काळोखातच शामलाल त्या जागी आला. त्याने ती जागा खणून काढली तेव्हा त्याला एकावर एक ठेवलेले दोन हंडे सापडले. तो ते हंडे घरी घेऊन जाण्याच्या विचारात होता. त्याच वेळी दुसऱ्या एका झाडाच्या आडून उद्दीपक म्हणाला—"पाहिलं हो पाहिलं." असे सांगून तो तेथून निघाला.

त्याने फक्त शामलालचे भस्म लावलेले कपाळ पाहिलं होते. त्याच्या हातात दोन हंडे होते हे पाहिलं नव्हते. त्याला नित्य नियमितपणे होणारे भक्ताचे दर्शन घडले नाही तेव्हा तो शामलालच्या शोधार्थ देवळापर्यंत आला व झाडाआड उभा राहून त्याने त्याला पाहिलें. पण शामलाल मात्र घाबरला. उद्दीपकला एक हंडा देत म्हणाला—"हा घे देवाचा प्रसाद. एक हंडा तुला व एक मला.

परंतु देवाचा प्रसाद दोघांना सारखा सारखा मिळाला नाही. शामलालच्या हंड्यात फक्त खापरे होती आणि उद्दीपकच्या हंड्यांत सोन्याची नाणी.

उद्दीपकला देवाचा प्रसाद म्हणून सोन्याची नाणी मिळाली असल्याचे जेव्हा उद्दीपकच्या वडिलांना कळले तेव्हा तो आपला नास्तिकपणा सोडून भक्त झाला.

ईर्ष्या

एका गावी मारुती नावाचा गरीब मनुष्य रहात असे. त्याचे स्वतःचे घर नव्हते व नातेवाईक पण कोणी नव्हते. कोणी काही काम सांगितले की तो करी. गांवांत पूर्णसिंह नांवाचा एक दुष्ट मनुष्य होता. त्याच्याकडे थोडी शेतजमीन होती. तरी त्याला सदा न कदा कसली तरी काळजी असे. मारुतीला निश्चितपणे व शांतपणे आपले काम करीत असलेला पाहून त्याच्या जणुंकाही पोटात दुखे. त्याचे आणखी एक कारण म्हणजे लोक मारुतीची वाखाणणी करीत व पूर्णसिंहला कोणी विचारीत सुद्धा नव्हते. तो नेहमी मारुतीची मान खाली व्हावी यासाठी संधी पहात होता.

कोणता तरी सण होता. पूर्णसिंह सणासाठी नवे कपडे विकत घेण्यासाठी काहीं पैसे खिशांत घेऊन उजाडताच बाजारात निघाला. गावाबाहेर पडतांच त्याला समोर मारुती दिसला.

त्याने त्याला हांक मारून विचारले—"अरे मारुती! कोठे रे निघालास!"

"पाटलांनी बाजारांतून काही सामान आणायला सांगितले आहे ते आणायला चाललो आहे." मारुती म्हणाला.

"मी सुद्धा बाजारातच जात आहे. चल, बरोबरच जाऊं पूर्णसिंह म्हणाला.

दोघे बरोबर जात असता पूर्णसिंहाच्या मनांत एक दुष्ट विचार आला. त्याने विचार केला, हे जमले तर नक्कीच मारुतीची गावभर नाचक्की होईल.

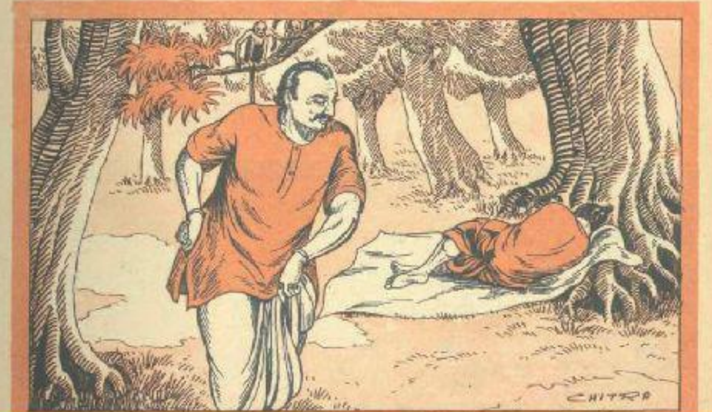
ऊन वाढले तेव्हां पूर्णसिंह मारुतीला म्हणाला—"आतां फार नको चालायला. चल थोडा वेळ झाडाखाली बसू. थोडा आराम करून जाऊ पुढे."

मारुतीने होकार दिला. त्याने खांद्या-वरचा पंचा काढून अंथरला आणि आडवा झाला. स्वभावाने निश्चिंत असल्यामुळे जमिनीला अंग टेकताच त्याला झोप लागली आणि तो घोरू लागला. पूर्ण-सिंहाने त्याच्या खिशातून पैसे काढून घेतले आणि आपल्या खिशांत ठेवले.

पूर्णसिंहने हे काम चोरी करण्याच्या हेतूने केले नव्हते. बाजारातून सामान आणायला पैसेच नसले म्हणजे काय सामान आणणार? पाटलांच्या चांगल्या शिव्या खाव्या लागतील. पूर्णसिंहनेच मारुतीच्या खिशांतले पैसे काढून घेतले असे कोणी म्हणेल ही. मारुतीला संशय आला तरी आपल्याला चोर म्हणण्याची त्याची छाती होणार नाही, हे पूर्णसिंहाला चांगले माहीत होते.

मारुती उठण्यापूर्वी तो निघून गेला असता तर संशय करायला जागा मिळाली असती. म्हणून तो पुढे गेला नाही. बाजार येईपर्यंत बरोबर जाऊन नंतर निराळे व्हायचे त्याने मनाशी ठरविले होते.

सौ. विमला काळोखे

ते झोपले होते त्या झाडावर दोन माकडे बसली होती. मारुतीच्या खिशातून पूर्णसिंहाने पैसे काढले ते माकडांनी पाहिले होते. किती झाले तरी ती माकडेच. पूर्णसिंहचा डोळा लागल्यावर माकडे झाडावरून खाली उतरली आणि त्याच्या खिशातून पैसे काढून त्यांनी ते पैसे मारुतीच्या खिशात ठेवून दिले. नंतर झाडावर चढून परस्परांकडे पाहू लागली, जणुंकाही त्यांनी कांहीतरी मोठे काम केले होते.

काही वेळाने पूर्णसिंह व मारुती दोघांच्या झोपा मोडल्या. दोघे बाजारांत निघाले. बाजारांत पोचल्यावर "आतां तू आपले काम कर मी आपल्या कामाला जातो." असे सांगून पूर्णसिंहाने पाय काढला.

तो कापडाच्या दुकानांत गेला. एक धोतरजोडी निवडली. पैसे देण्यासाठी खिशात हात घातला तर खिसा रिकामा.

मारुतीने पाटलांनी ज सांगितले होते ते सर्व सामान विकत घेतले. तरी खिशात पैसे उरले होते व ते पुष्कळ होते. त्याने स्वतःसाठी पण थोडे कापड विकत घेतले आणि पाटलांना जाऊन म्हणाला—"काय सांगू पाटील? माझ्या खिशांत एकदम इतके पैसे निघाले की मी स्वतःसाठी पण कापड विकत घेतले.

पूर्णसिंह रिकाम्या हाताने बाजारांतून घरी परत आला. पैसे चोरीला गेल्याचे तो कोणाजवळ काही बोलला नाही. त्याने विचार केला मारुतीसारख्या निष्पाप माणसाला फसविण्याचा विचार मनांत आपल्याबद्दल देवानेच ही शिक्षा दिली असावी.

रुक्मिणीच्या लग्नाची बातमी सांगून नारद निघून गेला. कृष्णाने आपल्या स्नेही व सहकारी मंडळींना बोलाविले आणि त्यांना म्हणाला—"नारद मुनींनी जे काही सांगितले ते सर्व तुम्ही सर्वांनी ऐकलेच आहे. मग चला आपण सर्व कुंडिनपुराला निघू या. तुम्ही सर्व आपली वाहने व सैन्ये सज्ज करा. सैन्याच्या अग्रभागी सात्यकीने रहावे, मध्यभागी बलरामाने आणि सर्वांच्या शेवटी उग्रसेनाने. मी आपली शस्त्रास्त्रे घेऊन दारुक बरोबर पुढे जातो. शिशुपाल व रुक्मीचा समाचार घेऊन रुक्मिणीचे हरण करतो."

कुंडिनपुराला सर्वांनी निघावयाचे आहे हे जाहीर करण्यात आले. सर्व तयारीला लागले. कृष्ण पुढे निघाला. तो कुंडिनपुरानजीक आला तेव्हां राजा भीष्मक कृष्णाच्या स्वागतासाठी सामोरा आला. त्याने त्याचा सर्वप्रकारे सत्कार करून नगराबाहेर त्याची उतरण्याची व्यवस्था केली.

विवाहासाठी हजर असलेले इतर राजे कृष्णाला आलेला पाहून निरनिराळ्या प्रकारे तर्कवितर्क करू लागले.

"कृष्ण, शिशुपालाच्या आतेचा मुलगा आहे ना? म्हणून आला असेल त्याचा विवाह पाहायला." असा कित्येकांनी तर्क लावला.

"छे....! शक्यच नाही. कृष्णाचे जरासंधाशी किंवा शिशुपालाशी कधीच पटले नाही. मग तो कसा काय येईल या लग्नाला?" कित्येकांनी ही शंका प्रगट केली.

"पण आम्हांला असे कळले आहे की रुक्मिणीने कृष्णाला मनाने वरले आहे." इतर काही जणांनी हा तर्क लावला.

कृष्ण यादव मित्रांबरोबर आला असल्याचे जेव्हां रुक्मिणीला कळले तेव्हां उन्हाने तापलेल्या जमिनीवर पावसाचे पाणी पडावे तसे रुक्मिणीला वाटले. माझे प्रियकर मला या संकटातून सोडविण्यासाठीच आले आहेत, माझा जन्म सार्थक झाला. आता दर्शनाचे भाग्य केव्हां बरे लाभणार? रुक्मिणीच्या मनात हे विचार चालू होते. त्याच्या शौर्याचे व साहसाचे वर्णन करून ती आपल्या सखींना व मैत्रिणींना सांगू लागली. तिच्या मनाचे दुःख ओसरू लागले. तिच्या फिकट चेहऱ्यावर पुन्हा गुलाबी छटा झळकू लागली.

कृष्णाने इतर कोण आले आहेत, लग्न समारंभ केव्हा आहे वगैरे गोष्टींकडे दुर्लक्ष केले. रुक्मिणीची व आपली भेट केव्हां व कशी घडू शकेल! रुक्मिणीचे अपहरण करणे हा एकच एक उपाय तिला या संकटातून सोडविण्यास शक्य होईल, असे त्याला वाटले. हे सर्व करण्याचा मी विचार करीत आहे खरा, पण रुक्मिणीचे माझ्यावर खरोखरच प्रेम आहे की नाही, नको का कळायला? तिच्या डोळ्यात माझ्यावरच्या प्रेमाची एक झळक जरी दिसली तरी पुरे. स्वतः ब्रह्मदेव आडवा उभा राहला तरी तिला मी सोडवून आणीन.

दिशा फाकू लागल्या. भोवरे कमळावर गुंजार करू लागले. चक्रवाकांच्या डोळ्यावरची रात अंधेरी लोपली. हंस सरोवरात विहार करू लागले. सूर्योदय पण झाला.

कृष्ण स्नानादि आटोपून व वस्त्रालंकार धारण करून रथात बसून आपल्या अनुयायांसह निघाला.

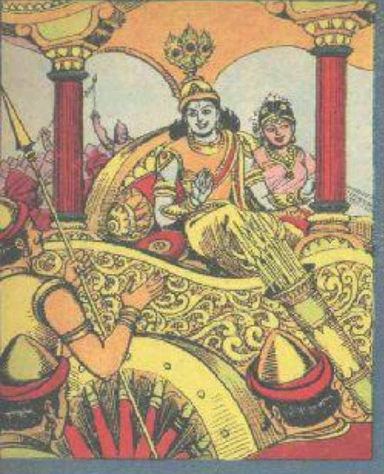
राजवाड्यात रुक्मिणीला सजविण्यात आले. तिला पालखीत बसवून तिच्या सर्व सखी गौरीदर्शनासाठी तिला घेऊन निघाल्या.

देवळासमोर पालखी ठेवून सर्व मैत्रिणींबरोबर रुक्मिणी देवीच्या दर्शनाला देवळात गेली. तिने देवीसमोर मस्तक ठेवून मनातल्या मनात प्रार्थना केली—"हे देवी! माझ्यावर कृपा कर व श्री कृष्णच माझे पती होतील असा मला वर दे."

देवीचे दर्शन करून रुक्मिणी देवळाबाहेर आली. देवळाच्या पायऱ्या उतरत होती. तेवढ्यात कृष्ण रथात बसून तेथे आला. त्याने अगदी प्रथम त्याच वेळी रुक्मिणीला डोळे भरून पाहिले. सर्व सखींच्या मध्यभागी उभी असलेल्या रुक्मिणीला पाहून, क्षीरसागरातून लक्ष्मी बाहेर यावी तशी ती कृष्णाला भासली. त्रिलोकात तिच्या सारखी दुसरी कोणी सुंदर असणे शक्य नाहीं, असे त्याला वाटले. त्याने तिच्या सौंदर्या विषयी पुष्कळ ऐकले होते, पण प्रत्यक्ष पाहाल्यावर ती त्याला त्याहून जास्त सुंदर दिसली. आता मनाला आवरणे शक्य नव्हते. ती आपलीच व्हावी असे असेल तर तिचे हरण करण्यास याहून सुंदर संधी व स्थान मिळणे शक्य नाही, असे त्याने मनाशी ठरविले.

रुक्मिणीने पण त्याच क्षणी कृष्णाला सर्वांत प्रथम पाहिले. तिच्या सखींनी हाच कृष्ण म्हणून तिला दाखविल्यावर तिने डोळे भरून त्याला पाहिले व त्याची मूर्ति आपल्या हृदयमंदिरांत स्थापन केली. आजपर्यंत ज्या कृष्णाचे ध्यान ती करीत होती त्याला प्रत्यक्ष डोळ्यासमोर पाहून ती देहभानच विसरली. तिची ती स्थिति पाहून तिच्या मैत्रिणी थोड्या घाबरल्या.

इतक्यात बलराम सात्यकी इत्यादिकां-बरोबर तेथे येऊन पोचला. कृष्णाने मनांत जे कांही योजले होते ते त्याला कळविले, आणि जास्त वेळ विचार करण्यात न घालविता तो रुक्मिणी होती तेथे धावला. त्याने रुक्मिणीला भेटून तिला उचलून फुलां-सारखे रथात ठेवले. रुक्मिणीच्या सर्व सखी घाबरून गेल्या. रुक्मिणीच्या रक्षणासाठी उभे असलेले सैनिक धावले. पण बलरामाने एक मोठे झाड उपटून मध्ये टाकले आणि त्यांना अडविले. नंतर त्याने त्याच झाडाने त्या सर्वांना झोडपून काढले. ते सर्व पळून गेले.

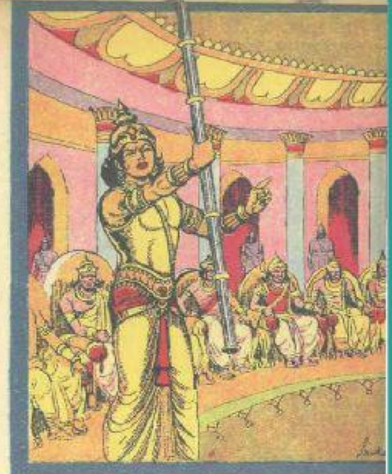
या सर्व घटनेचे वृत्त उग्रसेन, सात्यकी शतद्युम्न, विदूरथ, प्रसेनजित इत्यादिकांस कळले. ते सर्व बलरामाच्या मदतीला सैन्य घेऊन धावले. ते कृष्णाला म्हणाले–"तू इकडची काळजी मुळीच करू नकोस. रुक्मिणीला घेऊन तू सरळ द्वारकेला जा."

इकडे कृष्ण निघून जाण्याच्या तयारीत असता व यादव वीर युद्धाला तयार होऊन सज्ज उभे असता तिकडे रुक्मिणीच्या रक्षणासाठी गेलेले अंगरक्षक स्वतःचा जीव वाचवून राजाकडे धावले व त्यांनी कृष्णा-कडून रुक्मिणी हरण झाल्याची वार्ता भीष्मक, जरासंध व शिशुपाल आदिकांस दिली. असे अनपेक्षित काही घडेल याची स्वप्नात देखील कोणाला कल्पना नव्हती. "आपण इतके अतिरथी व महारथी येथे असता कृष्णाने इतके साहस करावे हा आपणां सर्वांचा अपमान आहे. त्याला स्वतःच्या शौर्याचा गर्व झाला असेल तर तो उतरविलाच पाहिजे." सर्व आपसात हे बोलू लागले.

रागाने जरासंधाचा चेहरा लाल बुंद झाला होता. तो म्हणाला–"एक गवळ्याचा पोर येऊन राजकन्येला पळवून नेतो काय

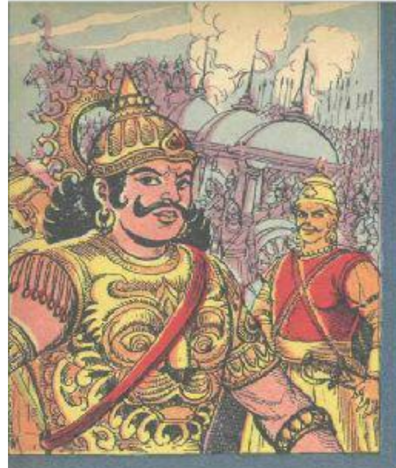
आणि आपण सर्व हा अपमान गिळून स्वस्थ बसतो काय? हे सर्व असह्य वाटते माझ्या मनाला. मी आपले सर्व सैन्य घेऊन जाऊन त्याच्यावर स्वारी करतो. तुम्हाला वाटल्यास तुम्ही पण बरोबर मदतीला या."

जरासंधाने प्रतिज्ञा केली, "कृष्ण समुद्रात बांधलेल्या द्वारकेत रुक्मिणीला घेऊन गेला तर मी द्वारकेवर स्वारी करून रुक्मिणीला सोडवून घेऊन येईन. कृष्णाला व त्याच्या लबाड साथी मित्रांना ठार केल्याशिवाय मला चैन पडणार नाही."

परंतु पौंड्र वासुदेव याने जरासंधाला अडविले व म्हणाला–"मी तुझा दासानुदास येथे हजर असता तू स्वतःवर ही जबाबदारी घेण्याचे कारणच काय? मी जातो आणि त्या कृष्णाला ठार करून पक्ष्यांना व कोल्ह्या-कुत्र्यांना मेजवानी देतो. या भूमीवर दोन वासुदेव राहणेच शक्य नाही. मी तरी जिवंत राहीन नाहीतर तो तरी जिवंत राहील. हे पुरे झाले की तुझा हेतू पण सिद्ध होईल. याहून जास्त काय पाहिजे तुला, सांग."

इतक्यात शिशुपाल शस्त्र धारण करून उभा राहाला व म्हणाला–"थांबा! कोणी जाण्याचे कारण नाही. हा अपमान माझा आहे. मी लग्नासाठी म्हणून येथे आलो. त्याने माझा उत्साह भंग केला. मी ह्या एका शस्त्राने कृष्णाचा व सर्व यादवांचा ध्वंस करीन आणि जरा संधाचा एक दास म्हणून कीर्ति संपादन करीन. कोणी खरा क्षत्रिय असेल तर तो परस्त्रीकडे कधी नजर तरी फिरवील का? या गवळ्याच्या पोराने आम्हा क्षत्रियांचा अपमान केला आहे. गुरां ढोरांत वाढलेला कृष्ण पशूसारखाच वागणार! म्हणून त्याचा वध करून रुक्मिणीचा उद्धार करण्याची जबाबदारी माझ्यावर आहे."

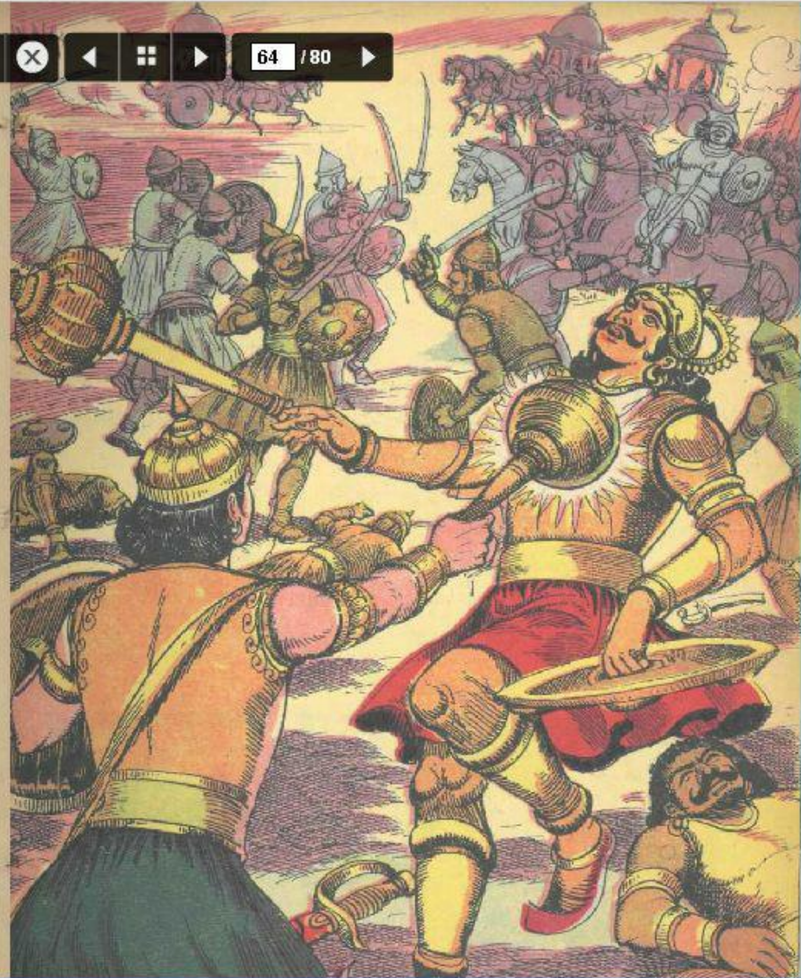

त्यानंतर जरासंध आदिकांनी कवच धारण केले आणि रथात बसून युद्धाला निघाले. त्यांच्या पाठीमागून सर्व सैन्य निघाले. रणवाद्ये वाजू लागली. त्यांनी कृष्णाला व यादव सैन्याला वाटेतच गाठले.

बलराम व सात्यकी दोघांनी आपले सैन्य मागे वळविले व जरासंध व त्याच्या सैन्याबरोबर युद्ध सुरू झाले. यादवांचे सैन्य लहान होते व जरासंधाचे सैन्य मोठे होते. तरी जरासंधाच्या सैन्याचाच जास्त संहार होत चालला होता. नंतर द्वंद्वयुद्ध सुरू झाले. एकी कडे सात्यकी व जरासंध यांचे द्वंद्वयुद्ध चालू होते तर दुसरीकडे शक्रदेव व अक्रूराचे दंतवक्त्राशीं झाले. शिशुपाल एकटा तीन यादव वीरांशी युद्ध करीत होता. कृतवर्य व पौंड्रक वासुदेव यांचे आपसात युद्ध झाले.

बलरामाने सर्वांत अधिक शत्रूचा संहार केला. जरासंधाने पण घोर युद्ध केले. शेवटी बलरामानेच गदायुद्धात त्याला मूर्च्छित केले. त्याचा सारथी त्याला उचलून घेऊन रथांत दूर कोठेतरी घेऊन गेला. जरासंध अदृश्य झाल्यावर सैन्याचा धीर सुटला आणि त्याचे सैन्य पळू लागले. सात्यकीने पळणाऱ्या सैन्याला पिटाळून लावले. सात्यकीच्या शंखाचा आवाज ऐकून कृष्णाला कळले की जरासंधाचा पराभव झाला. म्हणून कृष्णाने आपला पांचजन्य वाजविला.

कृष्ण, रुक्मिणीचे हरण करून निघाल्याचे व जरासंध सैन्य घेऊन त्याच्याशी युद्ध करण्यास गेल्याचे रुक्मीला कळले. त्यावेळी तो राजवाड्यात आपल्या महालात होता. तो, त्याचे वडील राजा भीष्मक व इतर आप्तेष्टांसमोर उभा राहून म्हणाला—"मी रुक्मिणीला सोडवून आणीपर्यंत राजधानीत पाय ठेवणार नाही." तो आपल्या खास खास अनुयायांसह युद्धाची तयारी करून

निघाला. त्याच्या बरोबर दक्षिणेकडील कित्येक राजे होते.

त्यांना कृष्णाचा रथ नर्मदेच्या काठी दूरून जात असलेला दिसला. रुक्मी बाकी लोकांना मागे सोडून एकटा आपल्या रथांत बसून कृष्णाचा पाठलाग करण्यासाठी गेला. जवळ येतांच त्याने कृष्णाला युद्धास आह्वान केले व म्हणाला—" ए गवळ्याच्या पोरा! पळपुट्या, कोठे रे निघालास परस्त्रीचे अपहरण करून? मला तू ओळखले नाहीस वाटते? मी रुक्मी आहे, रुक्मी. तुला जिवाचं भय असेल तर रुक्मिणीला निमूटपणे परत दे. नाही तर ये, माझ्याशीं द्वंद्वयुद्ध कर." असे सांगून तो कृष्णावर, शरवृष्टि करू लागला. कृष्णाने क्षणार्धात प्रथम त्याच्या सारथ्याला ठार केले व रुक्मीला स्वतः क्षत विक्षत केले.

रुक्मीची ती अवस्था पाहून दक्षिणेकडचे जे राजे त्याच्या मदतीस आले होते ते धावले व त्यांनी कृष्णावर एकदम हल्ला केला. काही वेळ जोराचे युद्ध झाले. थोड्या वेळाने रुक्मी शुद्धीवर आला. तो दुसऱ्या एका रथात बसून कृष्णाशी युद्ध करू लागला. कृष्णाने नेम धरून त्याच्या छातींत तीन बाण मारले व पुन्हा त्याला बेशुद्ध केले. भावाला बेशुद्ध स्थितीत रथातून जमिनीवर पडलेला पाहून रुक्मिणीला भोवळ आल्यासारखे झाले व ती रडू लागली.

कृष्णाने रुक्मिणीचे सांत्वन केले. रुक्मीला अभयदान देण्याचे रुक्मिणीने कृष्णाकडून वचन घेतले. रुक्मी आपला रथ घेऊन स्वदेशी परतला व कृष्ण द्वारकेकडे निघाला.

अरण्यपुराण

[२०]

किल्ल्याच्या तटाला लागून असलेल्या खंदकात बसून काबा व काळा वाघ तो ढग केव्हा चंद्रावर जातो याची वाट पहात बसले होते.

"मी पश्चिमेकडच्या भिंतीवरून खाली सरकत येतो. माकडे माझ्यावर हल्ला करतील याची शक्यता नाही." काबा म्हणाला.

"बरोबर म्हणतोस! या वेळी अस्वल पण असते तर किती बरे झाले असते! चंद्रावर तो ढग येतांच मी देखील आत उडी मारतो." काळावाघ म्हणाला.

"शिकार साधावयाची आहे!" म्हणत काबा पश्चिमेकडील भिंतीवरून उतरू लागला.

त्याच वेळी चंद्रावर काळा ढग आला. काळ्या वाघाने गुपचुप आत उडी टाकली आणि मौवलीच्या चारीबाजूला बसलेल्या माकडांना आपल्या पंजांनी व अणकुचीदार दातांनी ठार करू लागला.

माकडे रागाने मोठमोठ्याने ओरडू लागली—"एकटाच आहे एकटा. करा ठार लेकाला!" आणि वाघावर एकदम दहादहा पाचपाच अशी उड्या मारू लागली.

पांचसहा माकडांनी मौवलीला धरले व त्याला संगमरवरी दगडाच्या मंडपाकडे ओढून घेऊन गेली. त्या मांडवाच्या भिंतीला एक बेताची फट होती. त्यातून मौवलीला त्यांनी आत ढकलले.

"रहा तेथेच. तुझ्या मित्रांना ठार करून येतो आम्ही तुझ्याशी खेळायला. होय, पण या अवधीत तुला या विषारी किड्यांनी

(सापांनी) ठार केले नाही तर...."
माकडे मौवलीला असे सांगून निघून गेली.

मौवली सापांच्या भाषेत त्यांना म्हणाला— "मी व तुम्ही एकच आहो."

"आपली फडा करा खाली." सहासाप एकदम परस्परांना म्हणाले. "आणि तू जागचा हालू नकोस. नाही तर आम्हांला तुडवशील." ते मौवलीला म्हणाले.

भिंतीच्या फटीतून मौवली बाहेरचे दृश्य पहात होता. तेथे काळ्या वाघाशी माकडांची झुंज चालू होती. माकडे पाळी पाळीने येऊन वाघावर हल्ला करीत होती. वाघ सुद्धा तसा लेचापेचा नव्हता. तो उड्या मारमारून त्यांना ओरबाडून किंवा चावून जमिनीवर लोळवीत होता.

मौवलीला वाटले की काळा वाघ एकटा आला नसावा. जवळपास कोठे तरी अस्वल असणार.. तो ओरडला—"पाण्याच्या कुंडाकडे वळ. मोठी टाकी आहे. उडी मार."

मौवलीचा आवाज ऐकून काळ्या वाघाला जास्त चेव चढला व तो जोर जोराने माकडांना ठार करू लागला. तो माकडांना ढकलीत ठार करीत किंवा मारीत टाकी होती तिकडे उड्या मारीत गेला.

इतक्यात जंगलाच्या बाजूने व भिंतीच्या बाजूने त्याला अस्वलांचा हुंकार ऐकू आला. ते त्याला शक्य झाले तितक्या वेगाने तेथवर आले होते.

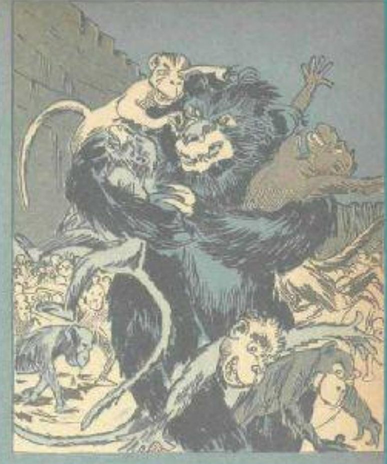
"आलो रे बावा! मी येतो वर, हे दगड माझ्या पायाखालून सरकत आहेत." असे म्हणत अस्वल देखील आत आले.

ते दिसतांच माकडे त्याच्या चारी बाजूला घोळका करून जमा झाली. अस्वल समोर येईल त्या माकडाला आपल्या नखांनी आवळून ठार करू लागले. त्याने माकडावर जणुकाही हल्लाच सुरू केला.

त्याच वेळी पाण्यात काही तरी मोठी वस्तु पडल्यासारखा आवाज झाला. त्यावरून काळ्या वाघाने टाकीत उडी टाकल्याचे मौवलीला कळले. माकडांना त्याच्याजवळ जाणे आता शक्य नव्हते. पाण्याच्या चारी बाजूला उभी राहून दम धेत उभा राहलेल्या वाघाकडे ती पहात होती. पाण्यात पाऊल टाकण्याची हिंमत एकाच्यात नव्हती.

संधी साधून कावाने पाय काढला असेल असा विचार करून वाघ दुसऱ्या सापांजवळ 'मला सोडा रे' अशा विनवण्या करू लागला. ते ऐकून अस्वल, माकडांवर हल्ला करीत स्वतःचा बचाव करीत होते तरी त्या गडबडीतही आपले हसू आवरू शकले नाही.

परंतु कावा पळून गेला नव्हता. पश्चिमेकडील भिंतीवर चढण्यासाठी त्याला थोडा वेळ लागला. एवढे मोठे शरीर त्याचे वर चढणे सोपे नव्हते. पण वर चढल्यावर मात्र जेव्हा तो खाली सरकला तेव्हा त्याच्या वजनानेच कित्येक दगड खाली पडू लागले व माकडांचा चेंदामेंदा होऊ लागला. येथपासून माकडे होती तेथपर्यंत उतरून जाणे कठीण नव्हते. त्याने शरिराला आडवे

तिडवे करून पाहिले की कोठे जखम तर लागलेली नाही.

अस्वलाशी माकडांची झुंज चालू होती. वाघाच्या चारी बाजूला हौदाजवळ माकडे ओरडत होती. वटवाघूळ ते सर्व पाहून "मांग....मांग...." असे ओरडत रानटी जनावरांना खाली जे काही घडत होते ते सर्व सांगत होते. रानटी पशू युद्धाचे ते ते वर्णन लक्षपूर्वक ऐकत होते. हत्ती एकदा मोठ्याने ओरडला सुद्धा. माकडे रानात जेथे जेथे म्हणून होती ती जागी झाली आणि झाडावरूनच उड्या मारीत

आपल्या बंधुमित्रांच्या मदतीला त्या पडक्या नगराकडे धावली. जवळपासच्या झाडां-झुडपांवर जे पक्षी झोपले होते त्यांच्या झोपा मोडल्या.

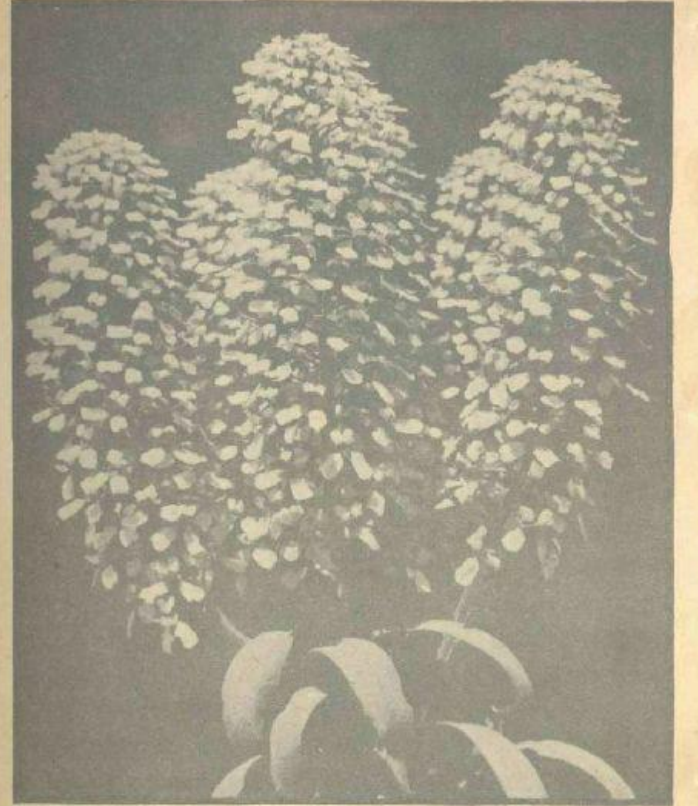
काबा बाणासारखा वेगाने सरकत खाली येत होता. तो ज्याच्यावर वार करी त्याला आपल्यावर मोठा डोंगरच कोसळला कीं काय, असे वाटे. कारण इतके वजन होते त्याच्या शरिराचे. चारफूट लांब अजगरच मनुष्याच्या छातीवर डोकें ठेवून पडला तर त्या वजनाने त्या माणसाच्या छातीच्या बरगड्या मोडून जातील. मग तीस फूट लांब अजगराचे वजन किती असू शकेल याची कल्पना सहज होण्यासारखी आहे.

काबाने सर्वात प्रथम अस्वलावर हल्ला करणाऱ्या माकडांचा समाचार घेतला. दहावीस माकडे त्याच्या एका फटक्यानेच गार झाली. उरलेली. "काबा, काबा, पळा, पळा!" असे ओरडत पळून गेली.

काबा कोणत्या युगात जन्मला व त्याचे वय किती हे दोघा तिघां म्हाताऱ्या माकडांना थोडे थोडे माहीत होते. तो होता हुशार. आवाज केल्याशिवाय तो झाडावर चढे व किती मोठे माकड असले तरी त्याला ते आवळून ठार करी. झाडावर त्याला पाहून दुरून माकडांना वाटे की वाळकी वेल असेल एखादी. त्याच्या अंगात किती शक्ति आहे याचे अनुमान लावणे माकडांच्या बुद्धी बाहेर होते. त्याच्या विळख्यात एकदा सांपडल्यावर कोणी जिवंत सुटून निघालेला कोणाच्या ऐकिवांत नव्हता. माकडापैकी एकाचीही अजगराच्या नजरेशी नजर भिडविण्याची छाती नव्हती. म्हणून माकडे पळून छपरांवर जाऊन बसली.

फोटो: ओ. पी. शर्मा

पुरस्कृत जोडनांवें

अनेक कुसमें तुझी परी त्यां,
संरक्षणी तूं निर्बल दिससी!

प्रेषक: इंद्रपाल अहेरकर-हिवरा